

6. RÉGI-ÚJ HAZA VAGY ÓSÚJORSZÁG?

6.1. Az impériumváltás következményei

1918. november 25-én az újvidéki nemzetgyűlésen a szerbek megszavazzák a déli területek (a későbbi Vajdaság) elszakadását és Szerbiához való csatlakozását, december 1-jétől pedig a régiónak az újonnan létrejött délszláv államalakulathoz, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz való tartozását. Miután Trianon legalizálja az addig tulajdonképpen ideiglenes állapotot, véglegesen eldőlt az itteni lakosság, vele együtt a zentaiak sorsa is.

Az elkövetkező korszakot mindazok a változások végigkísérték, amelyek az egész országban végbementek: az átmeneti időszak évei, amikor három gazdasági, illetve társadalmi-politikai rendszer élt egyidejűleg (az osztrák-magyar, a török és a szerbiai); a Jugoszláv Királysággá való transzformálódás, amely egy központosított, egységes országot volt hivatott létrehozni; a bel- és külpolitikai átrendeződés (parlamentarizmus, majd diktatúra; liberalizálódás, majd újból jobbratolódás).

Volt egy sor olyan kedvezőtlen folyamat, amely a többnemzetiségű, továbbra is elsősorban a mezőgazdaságból élő Zenta további fejlődését hátrányosan befolyásolta (elsősorban a megoldatlan agrárkérdésre, illetve a nemzetiségi kérdésre gondolunk). A január 6-ai (1929) diktatúra, valamint az ország közigazgatási átszervezése (bánságok) sem hozott sok jót a városnak, a központosításra való törekvés pedig egyenesen ártott neki (az önkormányzati jogok leépítése, a gimnázium visszafejlesztése stb.). Végül pedig meg kell említeni, hogy a nagy gazdasági világválság hullámai igaz, megkétszerezve, de Jugoszláviát is elérték.

A Zenta számára addig oly jelentős „szegedi köldökzsinór” a határváltozás során szintén elszakadt; másrészt a régi központ (Budapest) helyett újak (Belgrád, Zágráb) felé orientálódott a város. A gazdasági-társadalmi szempontból továbbra is legmobilisabbnak tekinthető zsidóságnak természetesen figyelembe kellett vennie a határmódosulást követő változásokat, s beilleszkedni elsősorban a kialakulóban levő új gazdasági-pénzügyi rendszerbe, hogy azután a társadalomban is újra megtalálja helyét.

A kezdeti időszakban az új rendszer bizalmatlanul figyelte vidékünk zsidóságát, mivel az (bizonyos fokig még az ortodoxok is) mindaddig azonosította magát a magyarsággal. A lojalitás kérdése mindvégig nyitva maradt, hiszen az identitástudatában nemzetiséggé alakuló jugoszláviai zsidó közösség kezdett magára találni, s bár hűségét (önként vagy kényszerből) több ízben is kinyilvánította az új kormányzat felé, Palesztina, illetve egy potenciális zsidó állam létrejötte mindinkább foglalkoztatta az itteni zsidó közvéleményt, s többé már nem tűnt csupán délibábos vágynak.

A neológ-ortodox különállás elsősorban a Magyarországtól elcsatolt területeken, s itt is különösen a Bácska egyes részein (például a Tisza-vidéken) érződött folytatólagosan, hiszen az új állam ortodox zsidósága elsősorban itt koncentrált. Az ortodoxok többségükben továbbra is elvetették a cionista eszméket, egy részük azonban hajlandóságot mutatott azok modifikált formában történő befogadására.

A délszláv államban a zsidóságon belüli megosztottságot növelte, hogy az *askenáz* zsidók mellett ezentúl számolni kellett a *szefárdok*kal is, akik különösen Boszniából fejtettek ki

nagyobb befolyást. Ez azonban a periférián élő zentai *askenáz* közösséget nem érintette komolyabban.

Ami a helybeli zsidók számbeli arányát illeti, nem állt be számottevő változás. Az első világháború alatt érkező galíciai menekültáradat egy része az új délszláv államban talált otthonra, így Zentán is számolni kell ilyen eredetű létszámnövekedéssel. Mivel zömmel ortodoxokról (ezen belül is *haszidokról*) van szó, akik általában csak a hitközségben jelentettek be magukat, és kerültek a hivatalos népszámlálókat is, ezért számuk bizonytalan. Valószínű azonban, hogy nemcsak jellegzetes külsejük, hanem létszámbeli gyarapodásuk is hozzájárult ahhoz, hogy a helybeli nem zsidó hagyomány sokáig a „galíciai pajeszosok áradata”-ként emlékezett a jelenségre.¹ Egyes adatközlők megegyeznek abban az állításban, hogy a zentai zsidóság száma 2000-2500 körül mozgott, bár nem tudták megmondani, hogy volt-e ebben szerepe az Anschluss és 1944 közötti időszakban történő német terjeszkedés következményeként beindult zsidó migrációnak.²

	Katolikusok	Pravoszlávok	Zsidók (%)	Egyéb	Összesen
1921	26 769	2386	1373 (4,5)	163	30 691
1931	25 996	4350	1467 (4,6)	107	31 920

IV. táblázat: A zentai zsidóság létszámának alakulása a két világháború közötti időszakban

Megjegyzés: Forrásunk népszámlálási adatok alapján Zenta lakosságának részletes nemzetiségi, illetve vallási összetételét közli két táblázatban. Részben az előző korszak népszámlálási adatainak közlésekor kifejtett megfontolásokból kiindulva, részben pedig a népszámlálók következtetlenségei miatt a fenti két évben helyesnek találtuk, ha továbbra is felekezet szerint adjuk meg az adatokat, annál is inkább, mert a szerbek számbeli jelenléte csak így mutatható ki megközelítő pontossággal. Így persze nem derülne ki, voltak-e eltérések a zsidókat illetően vallási, illetve nemzetiségi hovatartozás tekintetében. Ezért hangsúlyoznunk kell, hogy eltérés csak az 1931. évben mutatkozott, amikor is 1286 zsidót, illetve 1467 „mózeshitűt” („Mojsijevci”) írtak össze. A két év adataiban a népszámlálók következtetlenségei mellett bizonyos ellentmondásokat is tapasztaltunk, ami azonban valószínűleg a pontatlan átvitelből származik, de úgy véltük, jobb híján akkor is felhasználhatók, mivel az általunk vizsgált értékeket ezek az eltérések nem befolyásolják komolyabban.

Forrás: Knežević, 31. p.

6.2. A zentai zsidóság gazdasági szerepvállalása a megváltozott körülmények között

1918. november 16-án a szerb csapatok Gligorije Hadži-Jovanović vezérletével bevonultak Zentára. A helybeli szerbek már 1918 végétől kezdve igyekeznek kiépíteni az új rendet; 1919-ben a főispán kinevezi a tisztikart, melynek túlnyomórészt szerb tagjai vannak, február

¹ „Navala šleknaša iz Galicije.” Lásd Knežević, 29. p.

² Vig Lajos volt az, aki összevetette a népszámlálási adatokat a hitközségi nyilvántartásokkal, s erre az eredményre jutott. (Knežević, 29. p.) Az adatközlők közül Mózes Mordecháj, Rajić Vera és Slavnić Adél állítása cseng össze a fenti megállapítással.

folyamán pedig népszámlálást tartanak, amely rögzíti a korabeli népesedési állapotot. Ennek elsősorban politikai jelentősége lesz majd a béke végleges megkötésekor fellépő esetleges területi huzavona miatt, hiszen a trianoni béke megkötése után megindul majd a mindenkori határváltozások emberi-egyéni vonatkozásban olyannyira tragikus kísérőjelensége: a migráció (kivándorlás, lakosságcsere). Ezt követően egy új, bár viszonylag rövid ideig tartó korszak kezdődik a város életében.

Nyilvánvaló, hogy az itteni zsidó kereskedők, pénzemberek, vállalkozók és iparosok az első években nehezen tudtak eligazodni a kezdeti kaotikus gazdasági-pénzügyi rendszerben. Amint azonban a helyzet lassan stabilizálódott, úgy tanulta meg a helybeli zsidóság is fokozatosan az új játékszabályokat, s alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy az első világháború és az azt követő impériumváltás okozta törés végzetes volt Zenta gazdasági-társadalmi életére nézve. Igaz, az előző évtizedekben sem történt meg idejekorán egy-egy lépésváltás, s mindenképpen valamilyen visszafejlődés (jobbik esetben csak megtorpanás) következett volna be, így azonban a fent ismertetett változások adták meg a városnak a kegyelemdőfést, aminek súlyos következményei majd a gazdasági világválság idején éreztetik igazán hatásukat.

Zenta a 19. század nyolcvanas éveitől önerőből vagy némi állami támogatással látványos beruházásokat eszközölt. Az új városháza, a templomok, a szálloda, a szegényház, a tűzoltólaktanya stb. építése, a gimnáziumépület kibővítése, a Fő tér és egyes utcák rendezése (csatornázás, kövezés, illetve aszfaltozás) egy urbanizálódó környezet képét vetítik elénk. Mind a gazdasági, mind a társadalmi mozgások szempontjából fontos közlekedés fejlesztésére is ebben az időszakban fordítottak – igaz, megkéskéve – egyre nagyobb figyelmet (rakpart, vashíd, háromirányú vasúti csomópont). Az új vásárcsarnok, a vágóhíd szintén a helyi érdekeket volt hivatott képviselni. Másrészt egyre több (és nagyobb) magánvállalkozás kibontakozása figyelhető meg (például a villanytelep), amit állandó jelleggel működő hitelintézetek tesznek lehetővé.

A főgimnázium szintén jelentős szerepet tölt be a város életében, hiszen lehetővé teszi az itteniek számára, hogy egyre nagyobb számban végezzék el helyben a középiskolát, ami lélektani szempontból döntően motivál a továbbtanulásra, így egyre többen végeznek el valamilyen egyetemet, s közülük többen visszatérnek szülővárosukba. Ezzel változik az addigi gyakorlat, és a helybeli diplomások egyre nagyobb szerepet kapnak az oktatási intézményekben, az egészségügyben, a városi közigazgatás vezetésében.

Mint láthattuk, a zentai zsidóság zöme főleg kereskedelemmel foglalkozott valamilyen szinten és formában. A nagyvállalkozók viszont különféle befektetések útján összefonódtak egyes helybeli hitelintézményekkel. Ezért e két kategóriát érzékenyen érintették a háborút követő változások, különösen pedig a pénzrendszerben bekövetkezettek. 1921 második felétől az SZHSZ Királyság egész területén a dinár lett az egyedüli fizetési eszköz; addigra ügyes tőzsdei manőverekkel elérték, hogy a koronához viszonyítva 4:1 arányban legyen váltható, ami az egykori Monarchia területein fennmaradt pénzmennyiséget automatikusan devalválta. Ez kedvezőtlenül hatott az itteni iparra és kereskedelemre, hiszen csak az addigi legerősebb vállalkozások tudtak fennmaradni, amelyek azonban szintén új pénzeszközök koncentrációjára kényszerültek.³

³ Tolmácsy 1969, I, 67–70. p.

A helybeli zsidóság nagyobb része gazdasági erejét tekintve természetesen nem érte el azt a szintet, amely biztonságot nyújthatott volna a megváltozott körülmények között, ezért a váltást követő évek sokak számára jelentettek csődöt, keserves küzdelmet a létfenntartásért és – jobb esetben – többé-kevésbé sikeres újakezdést.

Az állami „huncutságok” és melléfogások mellett a zsidóságnak (és persze a nem zsidóknak is) meg kellett küzdenie bizonyos helyi tényezőkkel is, amelyek vagy az állam szolgálatában, vagy saját indíttatású önfejűségéből váltak kerékkötőivé egyes vállalkozói kezdeményezéseknek.⁴ Így természetesen leginkább a kereskedelemben tudtak mégiscsak újból magukra találni; ott viszont továbbra is megőrizték az egyes ágakban már korábban megszerzett monopóliumukat, ami azonban most már egészen egyértelművé vált.

6.2.1. Kereskedelem

A kereskedelemben való további jelentős szerepvállalás következménye persze a már korábban kialakult sztereotípiák továbbélése is, miszerint a zsidóság (Zentán is) csak kereskedni tud. Többen, elsősorban azok, akik szerényebb tőkével rendelkeztek, valóban ebben találták meg továbbra is számításukat, megélhetési lehetőségüket, s a kereskedelemnek az előző időszakban kitaposott útjait járták, vagyis a már hagyományosnak mondható ágazatait választották. Ilyen tekintetben újdonságra nemigen vállalkozhatott senki, ami azonban elsősorban a fent felvázolt bizonytalan gazdasági-társadalmi viszonyoknak a számlájára írható, legalábbis az impériumváltás első éveiben.

A kereskedelemben különösen fontos volt kiépíteni az új kapcsolatokat, amelyek immár egy új állam határain belül jöttek létre, észrevehető azonban az a törekvés, hogy a régi szálak se szakadjanak el teljesen, különösen a külkereskedelmi érdekeltségek miatt.

A kitartóbb, tőkeerősebb egyének Trianon után is folytatni tudták korábbi vállalkozásaikat, de természetesen új nevek is feltűnnek elsősorban a generációváltás következményeként, kisebb mértékben pedig a migrációs mozgásoknak köszönhetően. Továbbra is fontos helyet kapnak a családon belüli, kontinuitásukat megőrző vállalkozások.

A tőkehiány következtében ritkább az egyéni vállalkozás, s ennek eredményeként több közkereseti társaság is létrejön ebben az időszakban, jóval több és jelentősebb, mint 1918 előtt. Bár ebben az időszakban is van vegyes – zsidó és nem zsidó – társulás, ez nem jellemző, inkább kivétel.

A Knežević-féle monográfia leírása szerint a harmincas években hirtelen megnövekedett a kis- és nagykereskedések száma; a mintegy 220 működő üzletnek és boltnak (amibe nem számították bele a 95 zöldség- és gyümölcsárust) mintegy fele a háború után nyílt meg. A boltok zöme magyar kézen volt (120), utána a zsidók következtek (80), végül a szerbek (20). A magyar boltokra viszont jellemző volt, hogy kis tőkével működtek, többségük vegyes-vagy fűszerkereskedés. A kereskedelmi tőke nagy részével a zsidóság rendelkezett (a keres-

⁴ A korabeli zentai hírlapok (*Sentai/Szentai Ujság*, *Sentai/Szentai Friss Ujság*, *Jedinstvo*, *Sloga*, *Zastava*) egyes számai tanúskodnak egy-egy megghiúsult kísérletről, mint amilyen például a Bata-cég zentai üzemének felépítése, magánvágóhíd, textilgyár stb. létesítése.

kedések ösztökéje egyébként mintegy 50 millió dinárra rúgott); a 28 kézmű- és 12 rövidáru-kereskedés többségének zsidó tulajdonosa volt.⁵

Mezőgazdasági jellegű termékek. – Mivel Zenta továbbra is elsősorban mezőgazdasági jellegű település volt, ezért nem csoda, hogy a zsidó származású terménykereskedők igyekeztek megtartani korábban szerzett monopóliumukat egy-egy ágazatban, esetleg netán még újabbakkal is gyarapítani azokat. Ezáltal befolyásolni tudták a termelőktől felvásárolt termékek átvételi árát is.

A mezőgazdaságban uralkodó korabeli állapotokat röviden összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg: szántás alá 32 473 hektárnyi terület került, a községhez tartozó összes földek mintegy 87 %-a. Ennek 40-40%-át kukorica, illetve búza termesztésére hasznosították. Kukoricából jobb évben 100 000 métermázsza termett; ebből mintegy 60%-nyi került eladásra, miután a paraszt kielégítette a jószág takarmány-szükségletét. A búza minőségét illetően a jobbak közé tartozott európai viszonylatban is; az évi 160 000 métermázsányi termés 40%-át házi használatra hagyták, a többit eladták.

A háziállatok közül elsősorban lovat és szarvasmarhát tenyésztettek; a járásosztás óta a juhtenyésztés drasztikusan visszaesett, a harmincas években az állomány kb. 3000 darabra tehető. A nagy közlegelők felszámolása után az állattartás mindinkább az istállóba tevődött át. A sertésenyésztés felfelé ívelt, s különösen a jó kukoricatermő években növekedett az állomány. Nemcsak házi használatra tenyésztették, hanem lehetőség szerint eladásra is: 1934-ben például 5000 darab került eladásra. Bár baromfitenyésztéssel senki sem foglalkozott célirányosan, szinte nem volt parasztház Zentán, ahol ne tartottak volna húsáért vagy a tojásért szárnyast. Elsősorban a tyúk volt népszerű (1934 körül mintegy 100 000 darabot lehetett összeszámolni), majd a liba, a pulyka és a kacska. Eladásra gyakran került tömött liba, mivel a szarvasmarha mellett ez volt a helybeli zsidóság fő hústáplálék-forrása. Emellett a lúdtoll forgalma is jelentős volt; kereskedelmét elsősorban zsidók bonyolították le.⁶

A fenti ágazatok termékfeleslegeinek felvásárlását és értékesítését vállalta hát továbbra is magára a helybeli zsidóság egy része. Jellemző, hogy az egyénileg vállalkozó kereskedők általában nemcsak egy termékkel foglalkoztak; a monopóliumokat a tőkeerősebb (kettő vagy több személy társulásával létrejövő) közkereseti társaságok szerezték meg. A régiek mellett az újonnan létrejött társulások a következők voltak:⁷

- Deutsch [Vilmos] és Stösszel [Márton], közkereseti társaság (gabona-, termény- és gyapjúkereskedés, 1920–);
- Földművelési-malomipari termékek kereskedése [Stösszel Márton, König Gyula, Rosenzweig Richárd, Sugár Ferenc], közkereseti társaság (ételmiszer, gyapjú, 1940–);
- Stein Sándor és König Salamon, közkereseti társaság (ételmiszer, 1937–1940);
- König [Gyula] és Stösszel [Márton], közkereseti társaság (1938).

⁵ Knežević, 47. p.

⁶ Knežević, 44–46. p.

⁷ A társulásokra, illetve az egyéni vállalkozásokra nézve lásd Tolmácsy 1969, I. és uő: *Pénzügyi élet*. II. Zenta, s. a. Lásd még a *Sentai/Szentai Ujság* és a *Sentai/Szentai Friss Ujság* egyes számaiban megjelent hirdetéseket. Egyéb forrásokra külön lábjegyzetben utalunk.

A „magányos farkasok” között az alábbi neveket említhetjük meg: Stark Béla (gabona-, termény- és lisztkereskedelem, 1920-tól), Hoffman Sámuel (bőrkereskedelem, 1924-től), Schwarcz Simon (tojás-, baromfi- és élelmiszer-kereskedelem, 1927-től), özv. Braun Simonné (termény- és élelmiszer-kereskedelem, 1932-től), Schwarcz Gyula (tojás és baromfi, 1933-tól), Fux József (liszt- és terménykereskedelem, 1934-től), Bergel Gyula (terménykereskedés nagyban, 1936-tól), Sugár Ferenc (terménykereskedés nagyban, 1937-től), Rosenzweig Richárd (termény és malomipari cikkek, 1937-től).

A tollkereskedők közül mindenekelőtt a Kohn-testvéreket kell megemlíteni. A céget eredetileg Kohn Áron alapította még 1912-ben, 1933-tól pedig közkereseti társaságként működik majd tovább. Fux Salamon 1935-től foglalkozott nagybani tollkereskedéssel. Úgy tűnik, mégis Kohnék voltak azok, akik igazán megtalálták számításukat ebben az ágazatban, hiszen 1940-ben vállalkozásuk részvénytársasággá transzformálódott (Nyersanyagkereskedelmi Rt.), kibővítve a működés tárgyát az állati eredetű nyersanyagokkal való kereskedelemmel s azok feldolgozásával, finomításával. A vállalkozás tulajdonosa és mozgatója az impériumváltás után is Kohn Áron maradt, a kültag pedig testvére, Kohn Dávid. Az üzletbe bekapcsolódott még Kohn Róza, Kohn Hermann, Weisz Andor, valamint Kohn Áron veje, a szabadkai Grossberger Márk. A sors iróniája, hogy a cég szinte kizárólag az akkor már háborúra készülődő Németországnak szállított tollat nagy mennyiségben (lőszergyártáshoz). A részvénytársaság megalakulása után a család megőrizte a részvénytöbbséget, s a tollkivitel még nagyobb méretűvé vált Németország felé, de csak 1941-ig, amikor is majd a céget felszámolják.

Élelmiszerkereskedéssel foglalkozott Ausländer Henrik (1931-től), Steiner Lipót (1931-től), Aftergut Hermann (1931–1932), Bergel Gyula (termény és élelmiszer, 1931–1935).

Fa, épület- és tüzelőanyag. – Bár az új állam létrejöttével az államhatár némileg nehezítette a régi tiszai úton való úsztatást, s ugyanakkor lehetőség nyílt a faanyag máshonnan való beszerzésére, a zentai kereskedők mégis a régi, kitaposott utakat járták szívesebben. Ez természetesen csak a korábbi időszakban létrejött nagyobb vállalkozások továbbélésével, illetve újabbak létrehozásával volt lehetséges, így a fakereskedés, fafeldolgozás és bútóripar terén a tőkeerősebb vállalkozások, társulások juthattak érvényre.

Elsősorban Gráf Ármin neve merül fel, aki még az első világháború előtt fejlesztette ki fatelepét, majd 1917-ben kibővíti azt, s a bajai Trafikant Károlyal létrehozza a Zentai Gőzfűrész Rt.-t. A vállalkozás tárgya a következő volt: a faipar és fakereskedés körébe eső ügyletek, erdők és erdőkihasználási jogok vétele, faneműek ipari feldolgozása és értékesítése bel- és külföldön, e célból gőzfűrésztelep létesítése és üzemeltetése, valamint elsősorban Zentán és környékén levő faneműek és fatermékek vétele, feldolgozása és értékesítése. A vállalkozás 200 000 korona alaptőkével indult, amit a következő években többször is megnövelnek majd. 1925-ben megvásárolták a törökbecsei Vojvodina Gőzfűrész és Gőzmalom Rt.-t a Vojvodina nevű kétkéményes vontató teherhajóval együtt; ugyanakkor megszerezték a kani-zsai Első Gőzfűrész és Gőzmalom Rt. részvénytöbbségét is. Évi termelésük viszont már egy évvel korábban is mintegy 40 000 köbméter vágott faáru volt, ami Zentát az új korszakban ismételten a faipar vidéki központjai közé emelte. A kétszeres – csehszlovák és magyar – vám, valamint a különféle kiviteli tilalmak, korlátozások azonban egyre inkább megkérdőjelezték a vállalkozás jövőbeli sikerességét. 1930-ban a fűrészüzem leégett, s bár a kár biztosítás útján megtérült (biztosítási csalásról is suttogtak), az üzemet nem újították meg. Ellenke-

64. Gróf Ármin fakereskedő

65. Hauer Mór italkereskedő

66. Kohn Áron tollkereskedő

67. Zentai Béla vasáru-kereskedő

zőleg, megindult a vállalkozás fokozatos felszámolása. Az épületeket, berendezéseket eladták, s a befolyt összeget a tartozások törlesztésére fordították, ugyanakkor óriási igazgatói fizetéseket osztottak a befektetések rekompenzálása érdekében (ekkor építette fel impozáns lakóházát Wolf Imre, Trafikant Károly veje. A vállalat felszámolása után egyébként mintegy 2,5 millió dináros behajthatatlan tartozás került leírásra. 1937-ben még új igazgatóként bejegyezték Gráf Lászlót, Gráf Ármin fiát, de az évtized végéig a vállalat minden bizonnyal végleg megszűnt működni; Gráf László ugyanis 1939-től fatelepet nyitott, ahol tűzi- és épületfát, valamint „egyéb erdei terméket” árult kicsiben és nagyban egészen 1944-ig.

Tűzi- és épületfával, szénnel és más tüzelőanyaggal, emellett mésszel, cementtel és egyéb épületanyaggal kereskedett még Hubert Jenő is 1928-tól.

Italkereskedés. – Az italkereskedést üzök között is voltak, akik túléltek a változások okozta megpróbáltatásokat. Az előző időszakban megerősödő Bergel Leó 1928-ban vállalkozását kiterjeszti alkohol-, bor-, sör- és pálinka-nagykereskedésre, valamint rum-, likőr- és pálinkakészítésre. Szeszes itallal kereskedik nagyban Hauer Mór is 1924-től.

Vasáru, gépek, műszaki áru. – A mezőgazdasági gépek és gépalkatrészek forgalmazásával továbbra is főleg zsidó származású kereskedők foglalkoznak. 1935-ben például a négy vasáru-üzletből három zsidó származású kereskedő birtokában volt; a négy üzletbe fektetett összítőke egyébként 200 000 dinárt tett ki.⁸

Jelentkeznek új igények is, főleg a lakosság polgári részéről, mint amilyen a rádió, az autó. Ezek forgalmazása, illetve alkatrészekkel való ellátása is természetszerűleg ugyanezekre a kereskedőkre hárult. Polacsek Jakab vasáruval kereskedett (1920-tól), Zentai Béla (Zentai János fia) mezőgazdasági gépekkel, gépalkatrészekkel, festék- és kenőanyaggal (1920-tól), Zentai Soma mezőgazdasági gépekkel, műszaki és vasáruval (1923–1924), Roser István műszaki s elektromos áruval, mezőgazdasági felszereléssel, autó- és gépalkatrészekkel, olajjal, benzinnel és kenőanyaggal (1926-tól). Zentai Béla üzletében rádiót is lehetett kapni; ugyancsak rádiókészülékek forgalmazásával foglalkozott Rosenfeld Ottó is.⁹

Ebben az ágazatban is találunk néhány társulást:

- Fekete [Sándor], Sauer [Mór] és Társa [Aftergut Rebeka], közkereseti társaság (fűszer, vasáru- és sodronykereskedelem, 1920–1926);
- Stösszel [Jenő] és Spiró [Dezső], közkereseti társaság (vasárukereskedelem, 1921-től).

Divatáru. – Bár az impériumváltás, valamint a későbbi gazdasági válság természetesen a zentaiak életszínvonalára is kedvezőtlenül hatott, a módosabbak igényei töretlenül íveltek felfelé, míg a többségi szerény jövedelmű – sőt szegény sorsú – lakosok az olcsóbb, és éppen ezért egyre népszerűbb konfekciós árut keresték. A zentai zsidó származású kereskedők ebben az ágazatban is hagyományosan jelen voltak, s ha monopolhelyzetet nem is élveztek, mégis elmondható, hogy nagyobb számban voltak jelen, mint a nem zsidók. Kevés a szakosított bolt; a többség arra törekszik, hogy minél nagyobb áruválasztékot kínáljon fel, mint aho-

⁸ Knežević, 47. p.

⁹ Lásd például a *Sentai Friss Ujság* 1930. december 5-i számában megjelent hirdetéseket.

gyan tette például Klein N. Ignác (rövid- és díszműáru, 1921–1932); Bleier Márkus (kötöttáru, 1924-től); Löwy Béla (divatáru- és rőföskereskedelem, 1916–1935); Klein Lipót (díszműáru és divatáru, férfi- és női ruha, 1926-től); Ganz Juda (férfiruha, ruházati cikkek, 1927-től); Fischer Lipót (kézműáru és rövidáru, cipő, férfi- és női fehérmű, 1930-tól); Pollák Leó (textil- és kézimunka-kereskedés, 1923-tól); Stein Salamon (díszmű-, rövid-, kötött- és divatáru, 1925-től).

Kohn Adolf áruházszerű üzletében divatáru, porcelán-, szövet- és kötöttáru, papír, nürnbergi- és rövidáru, valamint játékszerek kicsiben és nagyban kerültek eladásra (1922–1934). Külön népszerűségnek örvendett Fischer Ármin „tükrösbót”-ja (férfi- és női divatáru, 1924-től). Egy időben ő a kereskedők egyesületének elnöke is.

Divatáruval kapcsolatban is fel tudunk sorolni néhány társas céget:

- Fischer [Lipót] és Klein [Lipót], közkereseti társaság (rőföskereskedés, 1920-tól);
- Löwinger [Sándor] és Aftergut [Salamon], közkereseti társaság (rövid-, divat-, kötött- és bazáráru, 1924-től);
- Sugár [Lipót] és özv. Fischerné [Fischer Miksáné sz. Baron Gizella], közkereseti társaság (szövet, bélés és szabókellékek kicsiben és nagyban, 1924-től).

Kézműáru. – Bár a kisipar (kézműipar) messze elmarad a 19. század első felében elért szinttől, még ebben az időszakban is sok zentai családnak nyújt megélhetést. A helybeli és vidéki iparosok termékeinek eladását több zentai kereskedés bonyolította le, s elmondható, hogy itt is élen járnak a zsidó származásúak, többek között: Braun Henrik (1927-től); Klein Ignác (1929-től); Weinberger Lipót (1929-től). A társas cégek közül hármat tudnánk kiemelni:

- Krajnik Mózes és Társa [Salamon Emánuel], közkereseti társaság (1923–1926);
- Zeiger [M. Lipót] és Klein [Sándor], közkereseti társaság (1923-tól);
- Weiner [Gábor] és Blau [Zsigmond], közkereseti társaság (a kézműáru mellett rövidáru- és vegyeskereskedés, 1924-től).

Óra, ékszer, üveg, porcelán. – A zsidóság itt is képviseltette magát, bár kisebb mértékben, mint a korábbi időszakban. Harstein Jenő ékszerész és órás egyike volt a markánsabb figuráknak. Bár a cégbejegyzés 1927-ből származik, tevékenységének kezdete korábbi időszakra tehető. Ugyancsak ebből az időszakból származnak adatok még két órás és ékszerész (aranyműves): Braun Ádám és Bienenfeld Salamon működéséről. Üveg- és porcelánáru-kereskedése, valamint üvegező műhelye volt Stein Jánosnak (1936-től).

Ügynökségek, bizományi ügyletek. – A különféle közvetítési ügyletek lebonyolítására agentúrák, bizományi ügynökségek alakultak; néhányat zentai zsidók vezettek, például: Fekete Rebeka (ügynökség és bizományi üzlet, 1929-től), Schaffer István (bizományi ügynökség, export-import, 1930-tól). Sajnos nincs tudomásunk arról, milyen természetű ügyleteket bonyolítottak le.

6.2.2. Ipar

Ha Zentáról esik szó, ebben az időszakban is elsősorban kisiparról beszélhetünk, bár egyre több a kisebb-nagyobb üzem, amely 10-20 munkást is tud foglalkoztatni. A két háború közötti időszakban leginkább mezőgazdasági termékeket feldolgozó kisüzemeket működtettek, valamint olyanokat, amelyek bizonyos mezővárosi igényeket hivatottak kielégíteni. Az előző időszakhoz hasonlóan leggyakrabban kereskedői vállalkozások továbbépitéséről van szó.

A Knežević-féle monográfia adatai szerint 1935 körül 619 műhely működött Zentán, ezek 66 különféle iparostevékenységgel (termelés, szolgáltatás, vendéglátás) foglalkoztak. Nagy részük magyar, jóval kevesebb pedig zsidó kézen volt; a zsidó műhelyek, kisipari vállalkozások száma elhanyagolható.¹⁰ Ez persze így állítva túlzás, tény azonban, hogy a zsidó származású iparosok lehetőség szerint igyekeztek kiterjeszteni az általuk űzött tevékenységet, és nem megmaradni a klasszikus kisipari műhelyek szintjén. Néhányat mégis felsorolnánk: Rosenfeld Zoltán géplakatos, Günz Gábor bádogos, Bröder Izidor pék, Goldring Sándor esernyőkészítő, Morgenstern Jenő kárpitós, Ganz Mendel fehérneművarró, Rosenfeld Illés úriszabó, Weisz Sándor cukrász, Ehrenfeld Sámuel, szikvízüzem-tulajdonos. Külön ki kell emelni a tényt, hogy a nők közül egyre többen vállaltak munkát; természetesen elsősorban a divatot szolgálják valamilyen formában, mint például: Fux Lea (kalapszalón), Rosenfeld Edit (női divatszalon), Stösszel Lotte (fehérnemű-készítő), Bleier Rózsi (kalapszalón), Spitzer Anna (kozmetikai szalon), Weisz Kató (fodrász), Morgenstern Kató (fodrász), Münz Flóra (fodrász). Fényképezés is akad közöttük Kassowitz Mária személyében.

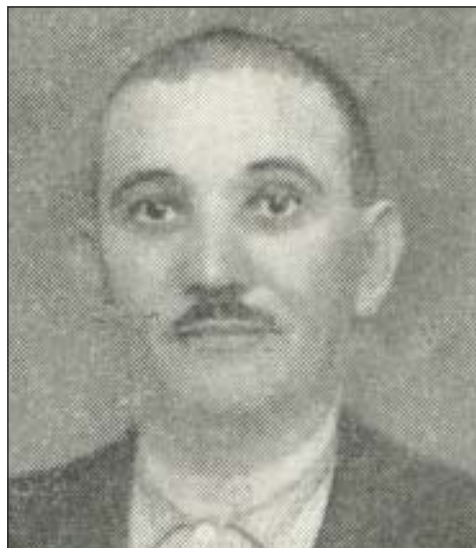
Kicsit részletesebben kell szólnunk a „nagyobbakról”; például a kefégyártó üzemekről, amelyek a Zentán működő üzemek többségéhez hasonlóan társas cégeként jöttek létre s működtek. A Rosenberg és Társai Zentai Kefegyár 1921-ben került bejegyzésre. Beltagjai Rosenberg Lipót, Rosenberg József és Fischer Sámuel, mindhárman kereskedők; kültagként szerepelt Ehrenfeld Salamon és neje, szül. Mandel Karolina. Három évvel később megalakult egy másik is, Bleier és Fischer Zentai Kefegyár néven, melynek tulajdonosai Bleier Márkus és Fischer Sámuel voltak.

Bár a juhtenyésztés korántsem bírt olyan jelentőséggel, mint az előző században, 1920-ban mégis megalakult Zentán a Gyapjűfeldolgozó Iparvállalat. Alapítója Weiner Gábor volt, de tagokként szerepeltek még a cégben Hauer József és Klein Lipót is. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a helybeli, hanem vidéki „termésű” gyapjű feldolgozásával is foglalkoztak.

A szappanfőzésnek már korábban is hagyományai voltak; a szakmát szinte kizárólag zsidók űzték Zentán. Az 1918-ban bejegyzett, Fränkel Izrael tulajdonában működő műhely 1922-től a cégjegyzékben már mint Fränkel Utódai Parfüm- szappan- és gyertyagyár szerepel. A cég tagjai Fränkel Izrael, Fränkel Izidor, Bergel Leó és Fux Géza voltak. 1916 és 1925 között szappanfűző üzemet működtetett Pollák Izrael is. Ugyancsak a két háború közötti időszakban szappanfűzéssel foglalkozott Kellner Jakab is.¹¹

¹⁰ Knežević, 47–48. p.

¹¹ Nagy Horti József (1934. Zenta) közlése. Állítása szerint az üzem a mai Laza Lazarević u. 28. alatt működött; a ház szép kirakattal is rendelkezett. A legfinomabb mosdó-, kézi- és háziszappanokat állította elő nagyban.

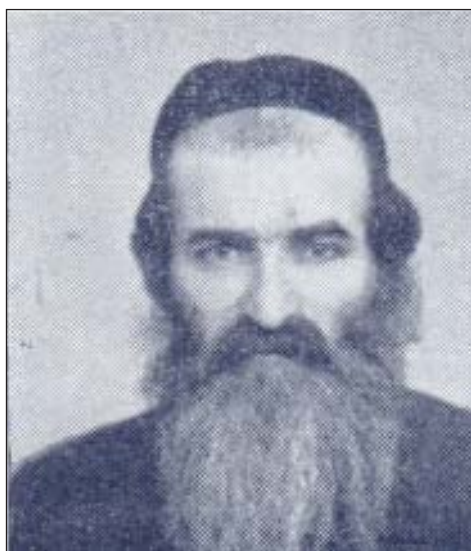
68. Braun Ádám órás és ékszerész

69. Bleier Márkus kefégyár-tulajdonos

70. Hubert Jenő fonoda-tulajdonos

71. Stark Béla „ecetgyáros”

Stark Béla ecetgyártó üzeme a fentiekhez hasonlóan szintén megalapozott hagyományokat követ 1920-tól.

A fakereskedelemmel, valamint a fűrésztelepekkel kapcsolatban – akár az első világháború előtt – ugyancsak voltak továbblépések; Weiner Lipót asztalosműhelye 1925 és 1939 között bútörüzemmé fejlődött. Ezután új tulajdonos veszi majd át Müller Miklós (Weiner unokaöccse) személyében. Az üzem általában 10-15 alkalmazottat foglalkoztatott, 18 lóerős motorral volt felszerelve, és stílbútorokat gyártott.¹²

A zentai zsidók némelyike folytatólagosan szerepet vállalt a divat közvetítésében, de bizonyos helybeli sajátosságokból eredő szükségletek kielégítésében is. Előbbire jó például szolgálnak nemcsak a már felsorolt kereskedők, hanem két üzem is; az egyik Fux Bernát és Fux Salamon szalmakalap-, cekker- és papucskészítő műhelye és kereskedése volt (1929-től), a másik pedig Fleischman Etel Első Zentai Szalmakalap-készítő Üzeme (1929-től). Az utóbbival kapcsolatban viszont nem hagyhatók ki az ún. sablonkészítő és drukkoló műhelyek, ahol népi hímzésmotívumok alapján rajzoltak és drukkoltak mintákat, s azokat kötetekbe fűzve kínálták nemcsak helyben, hanem országszerte is. Ilyen üzemet tartott a harmincas években Gelbstein Albert, Bleier Ármin és Salamon Emánuel.¹³

A fenti ágazattal kapcsolatos az első zentai textilgyár terve is. Weinberger Lipót és Weinberger Ábrahám állították volna fel az ún. Jenovác-telepen, 2600 négyszögöl területen. 100 szövőszékkel tervezték, s kezdetben 200, később 500 munkást foglalkoztattak volna. A vállalkozásba 7-8 millió dinárt szándékoztak befektetni. Ehhez kértek a városi tanácstól 15 évi pótdadó- és kövezetvám-mentességet, amit meg is kaptak.¹⁴ 1933-ban a gépi berendezés nagy részét megvásárolták, mégpedig Csehszlovákiában. Az ideszállítást az olcsóbb vízi úton tervezték lebonyolítani, a késő őszi korai hideg okozta kedvezőtlen hajózási körülményeknek, valamint a vámok megemelkedése következtében mind az építés, mind a felszerelés ideszállítása halasztást szenvedett. A háborút megelőző egy-két évben pedig a többi vagyonosabb kereskedőkhöz hasonlóan (ifj. Klein Lipót, Bergel Leó stb.) a két vállalkozó is igyekezett vagyona könnyen mozgósítható részét semleges vagy semlegesnek vélt országokba (Svájc, Anglia) menekíteni, ami jórészt sikerült is nekik.¹⁵ Úgy tűnik tehát, hogy elsősorban az idő dolgozott a vállalkozás ellen, s a háború kitörése akadályozta meg a gyárosokat, hogy megnyithassák a valóban sok munkahelyet kínáló üzemet. A textilgyár a tervezett helyen és épületben csak a II. világháború után tudott megnyílni.¹⁶

Hasonló jellegű üzemet – harisnyagyárat működtetett Zeiger [Lipót] a második világháború kitöréséig.¹⁷ Hubert Jenő viszont fonodát tartott 7,5 lóerős géppel és 9 munkással.¹⁸

¹² Vö. Dobsa László – Máriáss Imre (szerk.): *Magyar ipar és kereskedelem*. Budapest, 1941. 668. p.

¹³ Lásd Kulcsár Veronika: *A tiszavidéki fehér hímzés*. Zenta, 1991, Thurzó Lajos Közművelődési Központ.

¹⁴ Lásd *Sentai Friss Újság*, 1931. április 19. és május 1.

¹⁵ Tolmácsy 1969, I. 93–94. p.

¹⁶ Nem tudni, persze, vajon nem volt-e szerepe itt is némi politikai és egyéb szűkkeblűségnek, mint a már előzőleg említett befektetési kísérletek, vállalkozások esetében.

¹⁷ Nagy Horti József közlése.

¹⁸ Uo. Lásd még Fanta Károly – Medriczky Andor – Király Elemér (szerk.): *Országos ipari címtár. II.* Budapest, 1942. 102. p.

72. Weiner Lipót bútörüzeme

73. Gelbstein Albert sablonkészítő műhelye

A fentebb felsorolt üzemek esetében – néhány kivételt leszámítva – sajnos nem áll módunkban külön-külön is lemérni e vállalkozások jelentőségét, ti. mennyi munkással, mekkora tőkével, mekkora haszonnal stb. működtek. Mivel azonban ilyen kimutatások többnyire hiányoznak a nem zsidó kézen levő üzemeknél is, elsősorban azt tudjuk megállapítani, hogy a helybeli zsidóság egy része komolyabb szerepet tudott vállalni Zenta iparosításában is.

Meg kell említeni még egy-két olyan vállalkozást, amelyben részvényesként zentai zsidók is jelen voltak. A Zentai és Roskányi Egyesült Iparvállalatok Rt. utódaként működött (jóval szerényebb keretek között) a Zentai Iparvállalat Rt. Újraalakulása 1922-re tehető, és a kezdeti időszakban az igazgatóbizottság tagjaiként tartható számon Braun Vilmos, dr. Flesch Miksa, ifj. Kohn Ignác, Léderer Miksa.¹⁹

A Zentai Fürdő Rt. 1918-tól 1925-ig működött. Igazgatósági tagjai voltak többek között: Gróf József, Donáth Ferenc, Hirschfeld Ferenc, dr. Löbl Nándor, Polacsek Jakab, dr. Vig Károly és König Vilmos.²⁰

6.2.3. Pénzintézetek

Mind a kereskedelemben, mind a más jellegű vállalkozásban forgatott tőke jelentős mértékben függött attól is, hogy egy-egy vállalkozó továbbra is jelen tudott-e lenni a helybeli hitelintézetek életében akár részvényesként, akár családi vagy egyéb kapcsolata révén, hiszen a válságos esztendőkből létfontosságú volt kedvező körülmények között hitelekhez jutni. A hitelezés lehetősége ugyanezen okok miatt a birtokosok számára is létkérdés ebben az időszakban.

A továbblévő pénzintézetek közül elsőként a Zentai Takarékpénztárt kell megemlíteni. Az új állam megalakulása körüli években vezérigazgatója dr. Flesch Miksa, főkönyvelője és prokuristája Flesch Márton, a részvénytöbbség pedig egészen 1926-ig Kovács László földbirtokos kezében volt. Főbb ügyfelei között szerepeltek kereskedők is, mint például Fischer Ármin és Klein Lipót.²¹

A Zentai Általános Takarékpénztár vezérigazgatója a 20-as években ifj. Kohn Ignác, főkönyvelő és cégjegyző König Vilmos (később ő lesz a vezérigazgató). Az igazgatósági tagok között találjuk Deutsch Vilmos nevét is.²²

A Zenta-vidéki Takarékpénztár Rt. ügyvezető igazgatója a húszas években Frank József, választmányi tagok és cégjegyzők Bergel Leó, Singer Mátyás, Gráf Ármin, dr. Vig Károly, dr. Lendvai Mór.²³

A Zentai Agrár Takarékpénztár Rt. a többi pénzintézethez hasonlóan a 20-as évek elején rendezti sorait, átszervezi igazgatóságát. Ügyvezető igazgatója dr. Löbl Nándor lesz. 1934-ben a részvénytöbbség az új igazgatósági tag, Bergel Leó, illetve dr. Löbl Ferenc kezébe kerül. Az új igazgató Bergel Leó, cégvezető pedig Heiduska Márton lesz. 1936 és 1942 kö-

¹⁹ Tolmácsy s. a., II. 88. p.

²⁰ Uo. 85. p.

²¹ Tolmácsy 1969, I. 70–74. p.

²² Uo. 75. p.

²³ Uo. 75–76. p. és Tolmácsy s. a., II. 61–62. p.

zött az igazgató Löbl Ferenc. Ügyfelei között a helybeli földbirtokosok mellett kereskedők is szerepeltek, így Braun Henrik és Bergel Leó is.²⁴

A zsidó földbirtokosok és kereskedők azonban üzletfelekként olyan hitelintézeteknél is szerepelnek, amelyek működtetésében egyébként (részvényesként) nincsenek jelen; így például a két világháború közötti időszakban a zágrábi székhelyű Szerb Bank Rt. zentai fiókja sikeresen vonta be üzletkörébe a zentai zsidó kereskedők egy részét: Fischer Ármint, Pollák Leót, Hauer Józsefet és Braun Henriket.²⁵

Jóval jelentősebbnek tűnik a zentai zsidóság szempontjából a zágrábi székhelyű Általános Hitelbank Rt. zentai kirendeltsége, mivel e banknak komoly nemzetközi kapcsolatai is voltak. 1926 végén nagyobb gabonaosztályt alakít Zentán, amely átveszi a Krieschaber–Schlesinger gabona-nagykereskedés üzletkörét. Cégvezetője König Gyula. A kirendeltség 1934-ig működik Zentán. Nagyobb forgalmat lebonyolító üzletfelei közé tartoztak: ifj. Klein Lipót, a Kohn-testvérek tollnagykereskedése, a Zeiger–Klein-féle textiltereskedés, Klein N. Ignác, Pollák Leó, Hubert Jenő fonodája, Deutsch és Stösszel gabona-nagykereskedése, Lőwy Béla, König Sámuel, valamint a Zentai Gőzfűrészt Rt. A kereskedők közül a zentai viszonylatban legjelentősebb Weinberger Lipót egymaga 6-7 millió dinár takarékbetéttel, 3-3,5 millió dinár folyószámlabetéttel, ugyanolyan értékű textiláru-raktárral és hasonló értékű kinnlevőségekkel rendelkezett; vagyoni állagát ezidőtájt mintegy 15-20 millió dinárra becsülték.²⁶

6.2.4. Az agrárreform és a zsidóság

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell az új államban végrehajtott földreform politikai indíttatását (telepítéspolitikát, nemzeti kisebbségek kizárása), hiszen ez hatással lesz a helybeli zsidóság egy részére is. Nemzeti kisebbségként a helybeli zsidó közösség rászoruló tagjai sem kaptak földet; emellett a városi földek egy részének ilyen célú szétosztásával párhuzamosan egyes nagybirtokokból is kisajátítottak, mégpedig a következőkből (az arányok érzékelletése miatt a nem zsidókat is feltüntetjük):

Zenta várostól 6152 k. hold, Deutsch Illéstől 526 k. hold, Rudics Ignáctól 257 k. hold, Rudics Mihálytól 58 k. hold, Ungár Ferencről 64 k. hold, Pollák Henriktől 147 k. hold, Gombos Adrienne-től 159 k. hold, dr. Engelmann Jenőtől pedig 75 k. hold területet.²⁷

Elmondható az is, hogy a két háború közötti időszakban folytatódik a két egymással ellentétes folyamat: egyrészt a birtokkoncentráció, másrészt pedig az elszegényedő parasztság kisbirtokainak továbbaprózódása. Az utóbbiak aztán szükségből kénytelenek földjüket vagy annak egy részét eladni, a vevők pedig többnyire birtokosok, kereskedők, pénzemberek, esetleg értelmiségiek. A föld tehát egyre kevesebb kézen összpontosul. Egy 1944-ből származó kimutatás, amely tulajdonképpen az 1941-ig kialakult állapotokat rögzíti, a következőképpen vázolja fel a zentai birtokviszonyokat: lakosok száma 39 000, nemzeti hovatartozás szerint 27 300 magyar, 2500 szerb, 1400 zsidó és 200 német. Közülük 9964 földbirtokos, nemzeti hova-

²⁴ Tolmácsy 1969, I. 81–82. p.

²⁵ Uo. 82–83. p.

²⁶ Uo. 92–94. p.

²⁷ Rác Vince 1967, 58. p., valamint uő: 1979, 21–25. p.

tartozás szerint 66% magyar, 28,5% szerb, 5% zsidó és 0,5% német. 60 holdon felüli nagybirtokkal 142-en rendelkeznek, ebből 90 magyar (átlagosan 128 holdnyi birtokkal), 37 szerb (átlagosan 113 holdnyi birtokkal) és 15 zsidó (átlagosan 127 holdnyi birtokkal). Bár a kimutatás adatainak pontosságához némi kétség férhet, az arányokat tekintve kiszűrhető, hogy éppen a zsidóságnál tapasztalható viszonylag nagy birtokkoncentráció.²⁸

6.2.5. Zsidó értelmiség a két világháború közötti időszakban

A községi és felekezeti iskolák államosításától kezdve (1921) a központosítási törekvésekkel, valamint a kedvezőtlen nemzetiségi politikával összhangban a gimnázium fokozatos leépítése tapasztalható minden tekintetben. A tanári kar fokozatos kicserélődése a magyar tannyelv kárára, a névelemzés hírhedt politikája (nem magyar családnévű tanulók csak szerb tagozatra iratkozhattak) bár kezdetben a tanulmányi előmenetelben is gondot okozott, inkább a közérzetet rontotta a többségében magyar nyelvet beszélő városban; jóval komolyabb problémát jelentett, hogy 1929-ben a gimnáziumot algimnáziummá fokozták le annak ellenére, hogy ez ellen a helybeli szerbség is hevesen tiltakozott, ám sikertelenül. A továbbtanulás lehetőségeit ettől kezdve másutt – például Szabadkán, Kikindán vagy Nagybecskerekén – kellett keresni.²⁹ Ezentúl tehát az értelmiségi pályák megalapozása is Zentán kívülre kényszerült. Természetesen ez főleg a szegényebb sorsú tanulókat érintette, így még fokozottabbá vált egyes pályák családon belüli átörökítése, minthogy többnyire csak egyes földbirtokosok, módos kereskedők, vállalkozók gondolhattak arra, hogy gyermekük középfokú oktatását máshol oldják meg. Ezért a zentai zsidóság körében sem tapasztalható robbanásszerű „szaporulat” az értelmiségi pályát választókat illetően, hanem nagyjából a korábbi szinten marad.

Talán a fenti körülményeknek köszönhető, hogy a gimnázium egyes professzorai a tanárkodás mellett (vagy helyette) mással is megpróbálkoztak; természetesen elsősorban olyan tevékenységekre gondolunk, amelyek kapcsolatban álltak az illető által előadott tantárggyal. Így Szabados Gábor, a rajztanár a két világháború között felkapott arcképfestő, Vig Lajos pedig Petőfi-kutató és publicista lett.

Az értelmiségi pályák népszerűségi listáján egyébként elsősorban a jogi és az orvosi hivatás vezet; főleg olyanok választják, akiknek az iskoláztatása már 1918 előtt befejeződött, s már korábban megkezdett ügyvédi vagy orvosi praxisukat a két háború közötti időszakban is folytatták, illetve kezdték gyakorolni.

Ügyvédek. – A régiek közül mindenképpen meg kell említeni Löbl Nándor nevét, aki mint láthatuk, részvényesként több zentai vállalkozásban is jelen volt, emellett egy időben a hitközség ügyészeként a zsidó közösségi életben is szerepet játszott.³⁰ Ugyancsak az első világháború előtti generációhoz tartozott Spitzer Mór, aki szintén jelen volt egyes helybeli vállalkozásokban.

²⁸ Rác 1979, 27–28. p.

²⁹ Dobos 1998, 38–43. p.

³⁰ Az ügyvédekre, orvosokra vonatkozó adatok a *Sentai/Szentai Friss Ujság*, valamint a *Sentai/Szentai Ujság* egyes számaiból származnak. Az orvosokkal kapcsolatban vö. Romano, Jaša: *Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941–1945. Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, 1973. br. 2. 152–201. p.

Flesch Miksa úgyszintén nem maradt meg csupán az ügyvédi tevékenység mellett. De működik még Holló Dénes, Brichta Nándor, valamint Dénes József írodája is.

Az újak közül való már Goldstein Jenő, aki 1930-ban nyitja meg irodáját Zentán. Ugyancsak az új gárdához tartozik Boschán Sándor (akinek inkább irodalmi pályafutása hagyott nyomot, s különben is rövid ideig élt a városban), Bíró Károly és Vig Károly is.³¹

Végül pedig (de korántsem utolsósorban) meg kell említenünk a zentai születésű Schweiger Miklóst, Schweiger Hermann zentai főrabbi fiát, aki, bár a harmincas években Szabadkán praktizál mint ügyvéd, mégis joggal tartható zentainak; az itteni zsidóság szempontjából különösen fontos személyiséggé vált, hiszen a cionista mozgalom egyik vezéralakjaként szerepelt a két háború közötti Jugoszláviában.

Orvosok. – Úgy tűnik, a Glücksthal-dinasztia és Vajda doktor után nemigen voltak olyanok, akik tartós nyomot hagytak volna a zentai köztudatban, bár a zsidó származású orvosok továbbra is elismert szaktekintélyek a pályán, hiszen 1919-ben dr. Flesch Sándor a városi orvos; dr. Deutsch Mihály pedig 1935 és 1938 között városi főorvos. Az többiről elmondható, hogy a két háború közötti generáció képviselőjeként be tudta lopni magát a zentaiak szívébe. A magánorvosok között feltűnik Szenes Andor (1919-től), Schwarcz Jakab (30-as évek), Frank István szemorvos (20-30-as évek), Müller Imre bőrr- és nemibeteg-szakorvos (30-as évek vége), Gerő István fogorvos (1935-től). Meg kell még említeni Stösszel Ernő és Singer Sándor nevét is.

6.3. Új státus: nemzeti kisebbség

Az új államban élő zsidóság – így a zentai is – a korábban kialakult s megszokott társadalmi modell újrafogalmazására kényszerült, minthogy az tovább már nem működött. Új kihívásokkal kellett megküzdenie – új módszerekkel és új eszközökkel. A korábbi út annál is kevésbé volt járható, mivel az anyanyelvként elfogadott magyar, amelyre a magyarországi zsidóság önazonossága épült, megszűnt államnyelv lenni, s ez kétszeres kisebbségbe (ennél fogva még tudathasadásosabb állapotba) taszította a jugoszláviai zsidóság ex-monarchia-beli részét.

Nemcsak a zsidók, hanem a nem zsidók is szembesülni kénytelenek a kialakulóban levő újfajta társadalmi kapcsolatrendszerrel. A zsidók iránti viszonyulás is megváltozik valamennyire, hiszen a délszláv királyságban nincs deklaratív asszimiláció; mi több, a központosítást nagyszerb (és egyéb) nacionalizmus kíséri párhuzamosan, ami automatikusan kiváltja nemcsak a többi itt élő nemzetnek, hanem a nemzeti kisebbségeknek a tudatos sorsvállalását is. A zsidóság sem kivétel ez alól, hiszen a Balfour-deklaráció (1916) által a zsidó állam víziója egyre inkább materializálódik, megfoghatóvá válik, bár még mindig erősen idealista ködön keresztül; a vízió egyre sokszínűbb, s így ezen belül is megosztódik a zsidóság, Zentán nem különben. A cionista mozgalom megjelenése az, ami itt is rádöbben a nem zsidókat,

³¹ Az adóztatással kapcsolatban említés történik egy alkalommal egyes ügyvédek évi jövedelméről. Ezek szerint Holló Dénes 42 000, Vig Károly 32 000, Boschán Sándor 20 000, Dénes József 20 000, Goldstein Jenő 16 000, Brichta Nándor 16 000, Bíró Károly pedig 12 000 dinárt keresett (illetve vallott be) 1931-ben (lásd *Sentai Ujság*, 1932. június 29.).

hogy az itt élő zsidóság nem csupán egy színfolt a város mindenkori, önmagáról képzeletben megfestett, pittoreszk képén, hanem öntudatosra váló kis közösség a nagyon belül.³²

Nem volt könnyű máról holnapra megélni és befogadni az új valóságot, s természetesen azt sem lehetett elvárni, hogy a helybeli zsidók mindegyike azonnal cionista legyen; hiszen annak ellenére, hogy Herzl Tivadar, a cionizmus atyja magyarországi zsidó volt, az eszme mégis éppen Magyarországon tudott igen nehezen terjedni, s nemcsak az ortodoxia ellenállásába ütközött, hanem a „zsidó-magyar” (vagy „magyar-zsidó”) állapotot propagáló neológok nagy része sem tudta/akarta elfogadni realitásként a felkínálkozó alternatívát. Éppen ezért – örököelve az előző korszakban gyökerező identitás zavart, ami most újabb megválaszolatlan kérdésekkel egészült ki – más lehetőségeket is megvizsgáltak, amennyiben az netalán választ kínált a zsidókérdésre. Ilyen választat tárt fel a marxista internacionalizmus, ami azonban nem bizonyulhatott sikeresebbnek a polgári indíttatású asszimilációs törekvéseknél, hiszen a végső cél itt is a zsidóság denacionalizálása lett volna. Tény viszont az is, hogy – legalábbis a zentai – zsidóság nemigen vállalt többé szerepet a nyilvános politikai közéletben, és ha mégis politizált, akkor vagy a kulisszák mögötti cionista mozgalmat, vagy a kommunisták földalatti munkáját részesítette előnybe inkább, s egyre inkább távolodni látszott attól a meggyőződéstől, hogy aktívan tud hatni saját sorsának jobbítása érdekében a meglévő állam társadalmi-gazdasági-politikai rendszerén belül annak legális intézményeit felhasználva.

Előjáróban hangsúlyoznunk kell még azt is, hogy a zsidó-nem zsidó kapcsolatrendszer továbbra is terhelik bizonyos múltbeli előítéletek; még Tiszaeszlár kísérlete is felbukkan olykor. Ehhez hozzájárul még a Magyarországról beszivárgó szélsőjobboldali propaganda, amely még a németet is megelőzi. Végül pedig maga a Jugoszláv Királyság sem marad immúnis a kor antiszemita törekvéseivel szemben, és – igaz, államiságának végóráiban – de csatlakozik majd a zsidóságot diszkriminálni akarók táborához.

6.3.1. Cionizmus zentai módra

Ha leegyszerűsítésre törekednénk, azt mondanánk, hogy a cionizmus kísérlet volt a zsidó identitástudat szekularizálására, hiszen azt a tradicionális alapokon való elkülönülés helyett egy – még nem létező – anyaországba való visszavándorlás gondolatához köti. Ez több szempontból is látszatszekularizáció, hiszen először is: az Ígéret Földje transzcendentálisan determinált; másrészt pedig, ha hihetünk egyes adatközlők véleményének (s miért ne hihetnénk?), Zentán a kommunizmus, a cionizmus (vele annak revizionista irányzata) felfogható úgy is, mint a vallásos (ortodox) szülők gyermekeinek lázadása a hagyományos megkötöttségek ellen.³³

³² A cionizmusról általában lásd Avineri, Shlomo: *A modern cionizmus kialakulása*. Budapest, 1994., a jugoszláviai cionista mozgalomról pedig *Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije, 1919–1941*. Beograd, 1995. és *Židovi na tlu Jugoslavije*. Zagreb, 1988.

³³ Vö. Hönig György (1925? Zenta) és Ofner Ferenc (1913. Újvidék) közlése.

Bátran elmondható, hogy a cionizmus kezdetben alternatív ideológia, amelyet más olyan eszmerendszerekkel állítanak szembe, melyek a zsidókérdést valamilyen formában megoldani szándékozzák. Mivel azonban – figyelembe véve a kor zűrzavaros közel-keleti fejleményeit – bizonyos reális alapokat is felkínált, ezért mind többen kezdik komolyan venni; különösen 1922 után, amikor a Népszövetség ratifikálta Anglia Palesztina-mandátumát, s ezáltal a Balfour-deklaráció által tett ígéret konkretizálódni látszott.

Természetesen ezzel nem vált minden *gáluti* zsidó automatikusan aktív, elkötelezett cionistává. A legtöbben csupán odáig mentek el, hogy anyagi támogatást nyújtottak a cionista eszmék „materializálódásához” (*sékel-járulék*, adományok a *KKL: Keren kajemet le-Jiszráel* vagy a *KKH: Keren Kajemet ha-Jeszod* számára). Jóval komolyabb lett volna a következő lépés: a *háluci* életre való felkészülés, mégpedig különböző nyári táborokban való részvételelen keresztül. Ehhez kapcsolódott bizonyos formában a *Makkabi*-sportmozgalom, amely nemcsak a zsidó ifjúság testkultúráját volt hivatott ápolni, hanem diszkrét propagandájával szintén a kivándorlásra való felkészítés egyik formáját testesítette meg. Zentán ez utóbbi nyomai mutathatók ki a legkorábban; nem véletlenül, hiszen sajnálatos módon éppen a sportéletben következett be először a nemzetiségi elkülönülés, ami szükségszerűen a helybeli zsidóságot is ilyen irányba terelte. Ugyancsak fontos kiemelni, hogy a cionisták legelőször a sporton keresztül adták tudtára környezetüknek, hogy a zsidóság egy része új útra lépett, hiszen a sport mint látványos tevékenység erre a szerepre különösen alkalmas volt. Végül pedig megállapítható, hogy a helyi cionista mozgalomban elsősorban ügyvédek, kisebb számban orvosok (tehát értelmiségiek) vállaltak nagyobb szerepet; emellett néhány kereskedő és vállalkozó is hathatósan támogatta nemcsak anyagiakkal, hanem aktív szereplésükkel is.

A rendelkezésünkre álló források kis száma nem engedi meg, hogy kategorikusan kiemeljünk valamilyen évszámot a cionista mozgalom zentai kezdődátumaként. Van okunk azonban gyanítani, hogy a Jugoszláviai Cionisták Szövetségének megalakulása (1919) már nem érte teljesen készületlenül a helybeli zsidóságot.³⁴ 1920. november 8-án Zentán ifjúsági egyesület alakul; elnöke Löwinger Jenő.³⁵ 1921 tavaszán megalakult az *Ezra* labdarúgócsapat is; a klub elnöke Gráf Ármin volt. Kezdetben zentai és környékbeli (például tizzaszentmiklósi és szanádi) zsidó ifjakból állt össze a keret. Cionista jellegre utal a csapat meze: a fehér szegélyű és hajtókájú világoskék ing, bal mellén Dávid-csillaggal.³⁶ Egy évvel később újabb zentai fudball-klub alakul, a Szentai Labdarúgó Ifjúság, ahol kezdetben zömmel szintén zsidók játszottak.³⁷

1922 már áttörésként tartható számon, bár látszólagos visszaesést tapasztalunk: Az *Ezrában* ugyanis már csak három zsidó származású fiatalember focizik, a többiek más csapathoz állnak át; a mezzől is hamarosan lekerül a *Mágén Dávid*.³⁸ Hogy mégis fordulópontot érzünk, az annak tudható be, hogy az egyesület már nem volt kiemelt hordozója a cionista mozgalom-

³⁴ *Židovi na tlu Jugoslavije*, 172. p.

³⁵ *Židov*, 24. studeni 1920.

³⁶ Tolmácsy Géza: *Testnevelés és sport a két háború között. I.* Zenta, 1973. 8–9. p.

³⁷ Uo. 11. p.

³⁸ Uo.

nak; illetve az olyannyira megerősödött, hogy politikai egyesülésként is tudott működni. Csak ezzel magyarázható a csapat gyors széthullása annál is inkább, mert 1923-ban immár a Cionista Egyesület kebelében alakítanak sportklubot az atlétika és torna fejlesztésére; elnöke Holló Dénes ügyvéd volt.³⁹ Csakhamar újabb megfogalmazás kerül előtérbe: ifjúsági egyesület alakul, a Zentai Zsidó Ifjúság, amelynek célja nemcsak a sport, hanem egyben a közművelődés előmozdítása is. Az egyesület elnöke Schweiger Hermann főrabbi, kultúrelnök dr. Glücksthal Géza, sportelnök Holló Dénes, vigalmi elnök pedig Roser István voltak.⁴⁰ 1923-ban az egyesület birkózócsapata már versenyen is részt vesz, egyelőre még kevés sikerrel, de hasznos rutint szerezve.⁴¹ A következő év februárjában Szabadkán megtartott országos szintű birkózóversenyen azonban már a helyezés sem marad el.⁴² 1925-ben a szakosztály megtartja első országos birkózóversenyét is.

1924 őszén a birkózók mellett a tornászok és a sakkozók is alakítanak szakosztályokat; az új tagok a hitközség tanácstermében jelentkezhetnek, az egyesületnek tehát nem voltak külön helyiségei.⁴³ Nem tudni, hogy a Zsidó Ifjúsági Egyesület mikor veszi fel a *Hagibbor* nevet, 1925 májusában azonban már így említik.⁴⁴ Elnöke 1927-ig Bergel Leó volt, majd dr. Glücksthal Andor.⁴⁵ Szembetűnő még, hogy a zsidó ifjúság a futballt is kedvelte és elfogadható szinten művelte; 1926 májusában már újra van külön csapat, mely ugyancsak a *Hagibbor* nevet viseli, bár néhány nem zsidó játékosa is van. Annál is inkább jelentős ez, hiszen ebben az évben (októberig) csupán még egy labdarúgócsapat, a SZAK működik a városban.⁴⁶

1925. augusztus 2-án bemutatkozik az egyesület leány-hazenacsapata is, mégpedig a nagybecskereki *Kadima*, majd három héttel később a szabadkai *Hakoah* leánycsapata elleni mérkőzéseken.⁴⁷ Az eredményekből ítélve a birkózók, de különösen a kézilabdázó („hazenázó”) lányok jelentős mértékben hozzájárultak a sportágak elterjesztéséhez a városban, amelyek Zentán napjainkban is népszerűek, és a sikeresek közé tartoznak.

A fentiekből megállapítható, hogy az első világháború utáni években a sportnak döntő szerepe lehetett – elsősorban a helybeli zsidó fiatalok körében – a cionista eszmék terjedésében; a húszas évekből ugyanis kevés adatunk van a helyi cionista szervezet más irányú munkájáról. Az első konkrétabb tudósítások 1927-ből származnak; október 26-án felavatták a zsidó hitközség által épített művelődési ház (köznyelven: kultúrpalota) dísztermét. Ennek eszméjét egyébként még annak idején Pollák N. Nándor vetette fel; a tervet Szabó Mátyás készítette el, beleillesztve a kultúrpalotát a nagy zsinagóga komplexumába. Az avatási ünnepségen a szefárd hitközség és a Szentegylet képviselőin kívül megjelentek a Leányegylet és a *Hagibbor* képviselői is. Bár hitközségi épületként emelték, úgy tűnik (legalábbis a ren-

³⁹ Uo. 18. p.

⁴⁰ Uo. 19. p.

⁴¹ Uo. 23.

⁴² Uo. 25. p., valamint 40. p.

⁴³ Uo. 36. p.

⁴⁴ Uo. 42. p.

⁴⁵ Uo. 63. p. Lásd még *Jevrejski almanah* 1925–1926. Vršac, s. a., illetve 1926–1927. Vršac, s. a.

⁴⁶ Tolmácsy 1973, II. 53. p.

⁴⁷ Uo. 44–46. p.

74. Az Ezra labdarúgócsapat (ülnek), 1922

75. A SZAK és a Hagibbor női hazena-csapatai, 1925

delkezésünkre álló adatok erre mutatnak), a kultúrpalota elsősorban éppen a cionista mozgalom céljait szolgálta állandó otthont biztosítva a különféle rendezvények számára.⁴⁸

Sajnos, nincs alkalmunk szétbogarozni e kezdeti idők viszonylag összekuszált szálait, mivel forrásaink ebben nem segítenek. Így azt sem tudjuk, hogy eleinte melyik politikai irányzat jutott kifejezésre. Tudjuk például, hogy 1928. január 15-én tartotta alakuló gyűlését a zentai Zsidó Nemzeti (cionista) Szövetség ifjúsági osztálya. Véleményünk szerint ennek már nemigen volt köze a *Hagibbor*hoz, s kimondottan cionista szervezetről beszélhetünk.⁴⁹ Elnöknek Brichta István joghallgatót választották meg; alelnöke König Salamon lett. Alakulásakor mintegy 60 tagja volt. Az alakuló ülésen énekkart szerveztek, utána Brichta István előadást tartott Herzl Tivadar munkásságáról. Határozatot hoztak arról is, hogy rendszeres kultúrdélutánokat szerveznek majd.⁵⁰ Bár programját tekintve valószínűleg baloldali, tehát *Hásomer Hácáir*-típusú szervezetről lehetett szó, mégis az *Ivria* nevet vette fel; 1928 februárjában ugyanis a korabeli sajtó már így nevezi meg a *hamisá aszar bi-svát* ünnep alkalmából művelődési estet szervező ifjakat.⁵¹ Március 6-án viszont *púrimkor* álarcosbált rendezett a Royal szállóban, mégpedig a Leányegylettel („Devojačko društvo”) karöltve, ami valószínűsíti, hogy az utóbbi esetében a helybeli zsidó leányok által alakított, szintén cionista szellemben működő egyletről van szó.⁵² A Leányegylet munkájáról egyébként nincs sok adatunk; tudjuk viszont, hogy 1925-ben már biztosan működött, elnöke Schweiger Erzsébet, majd Fischer Rózsi.⁵³

Ami az „öregeket” illeti, a Cionista Egyesület elnöke 1928-ig Vig Károly; őt Fischer Ármin követi, aki egészen 1939-ben bekövetkezett haláláig élvezte a tagság bizalmát.⁵⁴ Fontosabb azonban megvizsgálni, melyek voltak azok a konkrét akciók, amelyeken keresztül a helybeliek be tudtak kapcsolódni a cionista mozgalomba. Ezt leginkább a különféle alapok (*sékel*-akció, *KKL*, *KKH*) működtetésén tudjuk lemérni. A korabeli számadatok alapján feltűnik, hogy a húszas években, de még a harmincas évek elején is a Vajdaság (mint az ország egyik legfejlettebb és leggazdagabb régiója) zsidósága nemigen jeleskedett a befizetésekkel; a zentai zsidóság pedig – a számbeli arányokat is figyelembe véve – jóval a lehetőségei alatt teljesített. Ebből nem kellene egyértelműen azt a következtetést levonni, hogy a vajdasági zsidóságot kevésbé lelkesítette a cionizmus, mint a királyság más részein élőkét; közrejátszhatott a kormányzat szelektív adópolitikája is, amely a Vajdaságot megkülönböztetett módon sújtotta. Tény azonban az is, hogy e régióban a cionizmus csak lassan tudott utat törni magának elsősorban a régi tradíciók még mindig kísértő hatására. A húszas évek végén azonban

⁴⁸ Tolmácsy 1980, I. 63. p.

⁴⁹ Ezt látszik alátámasztani az az adat is, mely szerint 1928. május 25-én, amikor a különböző egyesületek Schweiger főrabbi 25 éves zentai működését ünnepelték, a *Hagibbor* mint „-*Sport Klub*” szerepel. (Lásd Tolmácsy 1980, I. 63. p.)

⁵⁰ *Sentai Friss Ujság*, 1928. január 18.

⁵¹ *Sentai Friss Ujság*, 1928. február 5.

⁵² *Sentai Friss Ujság*, 1928. február 28. és március 9.

⁵³ *Jevrejski almanah*, 1925–1926; 1926–1927; 1927–1928; 1928–1929 és 1929–1930. A Leányegyletet Šosberger (Jevreji u Vojvodini, 63. p.) az ifjúsági, művelődési és politikai egyesületek közé sorolja, megjegyezve, hogy az egylet művelődési és karitatív feladatokat látott el a könyvtára is volt.

⁵⁴ Lásd *uo*.

már itt vannak az első generációk, akik Zágrábban (esetleg Belgrádban) fejezik be egyetemi tanulmányaikat, s nem véletlen, hogy a jugoszláv cionizmus fontos központja éppen ez az egyetemi város lesz.

Visszatérve a különféle pro-palesztin akciókra, melyek a Palesztinában történő kolonizációs földvásárlást, valamint az *alijjázás* egyéb módon való segítését célozta meg, megállapíthatjuk, hogy az évek múlásával ezek az akciók Zentán is egyre sikeresebbekké válnak, bár meglepő ingadozás mutatkozik, aminek persze több oka volt. Így például az ún. *sékel*-akció során adományaikkal 1928-ban 100-an (2000 dinár), 1929-ben 58-an, egy évvel később pedig 70-en (1400 dinár) iratkoznak fel Zentáról. Az akció a harmincas évek első felében átlagosan évente 70 fő körül állapodik meg azzal, hogy itt már számolni kell a konkurenciával, vagyis a revizionistákkal is, akik szintén gyűjtenek, bár formálisan megalakított helyi szervezetük még nincs. Ami a *KKH*-t illeti, 1927-ben még csak nagyon kis összeg, 200 dinár gyűlt össze; 1928-ban már 6300, 1930-ban pedig visszaesés tapasztalható, hiszen az összeg csak 2500 dinár volt. Ebben az évben viszont már kimutathatóan öt fajta hozzájárulási formával kell számolni. Így például a *sékel*-akció és a *KKH* mellett a *KKL*-alapban 18 641 dinár gyűlt össze ebben az évben; ezenkívül az „emergency fund”-ban 500, a szövetségbeli részesedés pedig 780 dinár volt. Ugyanakkor a zágrábi székhelyű Židov cionista folyóiratnak Zentáról két előfizetője volt; mindezt együttvéve az akciókból befolyt összeg 1930-ban 24 061 dinár volt összesen, majdnem 6000 dinárral több, mint például a valamivel nagyobb létszámú zombori közösségben, de némileg kevesebb, mint a törökbecseiben, amely közösség lélekszámát tekintve a zentainak csupán egynegyede volt (356 tag). Ugyancsak ez évi kimutatásokból (néhány nagyobb közösség példáját összehasonlítva) tudjuk, hogy a törökbecsei közösség messze túlteljesített fejenként 68 dinárral, utána következett az újvidéki fejenként 63-mal, majd a szabadkai 20-szal, a zentai 19-cel, végül a zombori fejenként 7 dinárral. Ha számításba vesszük, hogy Zentán az ortodoxok számbelileg, sőt befolyás tekintetében is erőseknek számítottak, s azt is szem előtt tartjuk, hogy egy részük *alijja*-ellenes volt (a revizionisták külön gyűjtéséről nem is beszélve), akkor elmondhatjuk, hogy a zentai közösség 1930-ban már fokozottan pártolta a cionizmust, ha csak anyagi segítséggel is. Ha ehhez még hozzáteszünk egy, az *alijjákra* vonatkozó adatot, amely szerint 1932 és 1935 között Szabadkán 10, Zentán és Újvidéken 6-6, Petrogradban (Nagybecskerek) 3, Adán 2, Moholon és Zomborban pedig 1-1 certifikátot (letelepedési engedélyt) adtak ki, akkor elmondhatjuk, hogy a zentaiak nem maradtak el a nagyobb közösségek mögött.⁵⁵

1929. január 24-én a délelőtti órákban az államvédelmi törvény értelmében a zentai rendőrkapitányság emberei néhány helybeli pártszervezet, valamint egyesület helyiségeit lepecsételték, az irattárakat és könyveket lefoglalták, vagyonuk kezelésére pedig ideiglenesen gondnokot neveztek ki. Erre a sorsra jutott a Cionista Egyesület, illetve a *Hagibbor* is. Utóbbi

⁵⁵ A zentai közösség részvételéről a felsorolt akciókban lásd *Izveštaj Saveznog Odbora Vijeću Saveza Cijonista u Kraljevini S. H. S u Subotici, dne 4. i 5. decembra 1927.* s. 1., s. a. 5. p.; *Izveštaj Saveznog Odbora Vijeću Saveza Cijonista u Kraljevini S. H. S u Beogradu dne 31. marta i 1. aprila 1929.* Zagreb, 1929. 26. p. i 28–30. p.; *Izveštaj Saveznog Odbora Vijeću Saveza Cijonista Jugoslavije u Novom Sadu 7. i 8. decembra 1930.* Zagreb, 1930. 9–10. p., 27–29. p. és 42. p.; *Izveštaj Saveza cionista Jugoslavije Saveznom vijeću u Novom Sadu 12. i 13. maja 1935.* Zagreb, 1935. 8–10. p., 12. p. és 14. p.

a feloszlítás után nem kérte az egyesület működésének újbóli engedélyezését, hanem beszüntette a sportmunkát véglegesen feloszlott.⁵⁶ Úgy tűnik, a zentai cionista mozgalom sportaspektusának alkonya következett, amennyiben példaként Rosenfeld György esetét idézzük, aki a zentai sporttársadalom legkiemelkedőbb és legagilisabb egyénisége volt, ám 1929 nyarán kivándorolt, és Buenos Airesben telepedett le.⁵⁷ Példáját követte két birkózó, Weisz József és Günz Zoltán, akikről tudjuk, hogy 1930-ban egy Buenos Aires-i tornán első helyezést értek el.⁵⁸ Sohr Mór Tyúkpiacon téri gabonakereskedő öt fia közül korábban Jenő (építésmérnök) Palesztinába, Béla (tiszviselő) Dél-Amerikába vándorolt ki, 1930. március elején pedig Imre (kereskedő) és László (bankhivatalnok) indultak Palesztinába; valamikor valamennyien az *Ezra*, illetve a *Hagibbor* tagjai voltak.⁵⁹

A fenti példák egyébként a Zentáról indult *alijja* első dokumentált nyomai is, ugyanakkor egyéni reakciók a január 6-án bevezetett diktatúrára. A parlamentáris rend felfüggesztése, a pártok működésének megtiltása, a még nagyobb fokú centralizáció, valamint az anacionalizálási törekvések (ami megmutatkozik például az ország bánóságokra való felosztásában is) kontraproduktívan hatottak a királyságon belüli nemzetiségi viszonyokra. Ezek mozgósították a viszonylag kisszámú zsidóságot is, amely nemzeti érzéseiben egyre inkább megerősödve, rögtön a harmincas évek elején, a belpolitikai viszonyok újbóli liberalizálódásával, fokozta a cionista szervezkedést. Visszatekintve az előző évtizedre, bár nem került sor tömeges *alijjázásra*, mégis sikeresnek mondható a zentai cionista szervezet működése, hiszen alternatívát tudott nyújtani a helybeli zsidóság számára a megváltozott társadalmi-politikai viszonyok között.

A restauráció körülményeiről kevés részletet ismerünk, tény viszont az, hogy a zentai cionista szervezet már 1930-ban folytatni tudta munkáját. 1930 februárjában például művelődési estet tartottak a kultúrpalotában. Március 5-én a városba érkezett Hermann Hugó, kiemelkedő cionista aktivista és Pops Frigyes, a belgrádi zsidó hitközség elnöke. Az előkelelt vendégeket Gráf Ármin hitközségi elnök, Méri Sándor, a *Hevrá kádísá* elnöke, valamint Fischer Ármin, a cionista egyesület elnöke fogadták. Este a nagyközönség előtt megtartott beszédében Pops hangsúlyozta az egység megőrzésének jelentőségét, utalva a zentai állapotokra is, ti. a két hitközség párhuzamos léte.⁶⁰ Március 29-én Balfour-emlékünnepeket tartottak (ünnepi beszédet Bródy Mihály, a szabadkai Napló főszerkesztője mondott), majd újjáalakították a cionista egyesületet, mely alkalomból megválasztották az új vezetőséget a következő összetételben: elnök Fischer Ármin, alelnökök dr. Glücksthal Andor és König Gyula, titkár Schwejger Miklós/Moshe és König Salamon, pénztáros Stösszel Márton, ellenőrök Kassowitz Áron és Spitzer Lajos, háznagyok Stösszel Miksa és Ormos Andor, *KKL* biztos Pollák Leó, *KKH* biztos Löwy Béla. Érdemes megismerni a választmány többi tagjával is, hogy lássuk, kik voltak ebben az időszakban aktív cionisták Zentán:

⁵⁶ Tolmácsy 1973, I. 87–88. p. és *Sentai Friss Ujság*, 1929. január 27.

⁵⁷ Tolmácsy 1973, I. 94. p.

⁵⁸ Uo. 101. p.

⁵⁹ Uo. 101–102. p.

⁶⁰ *Sentai Friss Ujság*, 1930. március 9.

76. Fischer Ármin,
a Cionista Egyesület elnöke

77. Vig Károly ügyvéd,
a Cionista Egyesület tevékeny tagja

SENČANSKO JEVREJSKO NARODNO DRUŠTVO U SENTI. SENTAI ZSIDÓ NEMZETI EGYESÜLET SENTA.	
POZIV. Čast nam je pozvati Vas i članove Vaše c. porodice NA KULTURNO PREDAVANJE koje će se održati u okviru čajanke u nedelju, 15. o. m. u 1/29 sati u veče. Ovom prilikom će g. Dr. Vig Kalman, referent KKL-a upoznati prisutne sa sa- držinom predavanja koje je po pitanju položaja jevrejskog naroda u Erecu i svetskoj politici održao u Subotici gla- soviti jevrejski diplomata i zastupnik jevreja u Društvu naroda g. dr. Nachum Goldman. Ulaz bezplatno.	MEGHIVÓ. Tisztelettel meghívjuk Önt és b. csa- ládját a zsidó hitközség kulturházában f. hó 16-én vasárnap este 1/29 órákor teaestéllyel egybekötött KULTURELŐADÁSUNKRA, melynek keretében dr. Vig Kálmán úr a KKL referense ismerteti dr. Nachum Goldmannak a nagynevű zsidó dip- lomatának, a zsidóság képviselőjének a Népek tanácsában, Suboticán tartott beszámolóját a zsidóság helyzetéről az Erecben és a világpolitikában. Belépődíj nincs.
M. C. O.	M. C. O.

78. A Cionista Egyesület egyik rendezvényére invitáló meghívó

Ausländer Henrik, Boschán Sándor, Friedmann Géza, Gráf Ármin, Hauer József, Izsák Dezső, Klein Ignác, Löbl Nándor, dr. Méri Sándor és Vig Károly.⁶¹

Ettől kezdve – legalábbis a rendelkezésünkre álló források száma erre enged következtetni – a szervezet egyre tevékenyebbé válik. 1930. április 20-án például Zentán tartják a cionista ifjúsági egyesületek országos értekezletét, ami ilyen szempontból mindenképpen jelzésértékű. A szervezők között ott vannak a helyi cionista egyesület vezetői: Fischer Ármin elnök, Ormos Andor háznagy, Löwy Béla, a kuratórium elnöke, König Gyula és Pollák Leó, az ifjúsági egyesület vezetői. A zentaiak küldöttje egyébként Rauschnitz Frigyes volt.⁶²

1930 novemberében újból Balfour-ünnepség volt. Fischer Ármin üdvözlő szavai után Weisz Albert nagybecskereki ügyvédjelölt mondott emlékbeszédet, de szólt a közönséghez Fischer Gyula dévai főrabbi is.⁶³ December 17-én évi közgyűlést tartottak, melynek során újból tisztújításra került sor (a március végit feltehetően ideiglenesnek tekintették). Elnöknek Fischer Ármint választották, alelnököknek Friedmann Gézát és König Gyulát, titkároknak Schweiger Miklóst és Ormos Andort, pénztárosnak Stösszel Mártont, ellenőrnek Kassowitz Áront, háznagynak Roth Sándort, könyvtárosnak Stein Jánost, *KKL* biztosoknak König Salamont és Rauschnitz Frigyeset. Az Ifjúsági Egylet elnöke Schuller István, alelnöke Roth Sándor, titkárai Rauschnitz Frigyes és Pollák Miklós, jegyző Donáth László lettek. Mint látjuk, nem történt komolyabb változás. Figyelemre méltó azonban a könyvtáros megválasztása, ami arra utal, hogy a helyi cionista egyesületnek már komolyabb könyvtára is volt.⁶⁴

1931 folyamán az egyesületi tevékenység cseppet sem lanyhul; sőt, a tagság egyre aktívabb. Február 2-án kultúrestet tartottak felolvasással, szavalással, vallásos énekek éneklésével.⁶⁵ Február 14-én Schweiger Hermann tiszteletére emlékünnepelet rendeztek; a rabbi ugyanis a mozgalom egyik legaktívabb tagjának számított Zentán.⁶⁶ A március 14-én megtartott kultúrest keretében Schweiger Miklós ismertette a közönséggel az angol kormány új palesztinai politikáját, s méltatta James Ramsey McDonald miniszterelnök levelét Cháim Weizmannhoz.⁶⁷ Megtudjuk azt is, hogy a bázeli cionista kongresszuson három zentai származású is részt vett mint hallgató: Simon Márton (genfi szabász), Simon Béla (zentai kereskedő) és húguk, Simon Rózsi (lausenne-i rajztanárnő).⁶⁸

Több kultúrest mellett az egyesület tisztújítást is tartott ebben az évben, mégpedig október 12-én. Elnök továbbra is Fischer Ármin maradt. Alelnököknek Gráf Ármint és Vig Károlyt választották, titkároknak Ormos Andort és Stösszel Miksát, pénztárosnak Stösszel Mártont, ellenőrnek Kassowitz Áront, háznagyoknak Weisz Dezsőt és Roth Sándort, könyvtárosnak Friedmann Gézát, biztosoknak pedig König Salamont, Gottfried Imrét, Fekete Gézát és dr. Méri Sándort.⁶⁹

⁶¹ *Sentai Friss Ujság*, február 16., március 28. és április 2. Más forrás az újjáalakítás dátumát április 11-re teszi. (Lásd *Židov*, 25. 04. 1930.)

⁶² *Sentai Friss Ujság*, 1930. április 20. és április 23.

⁶³ *Sentai Friss Ujság*, 1930. november 5.

⁶⁴ *Sentai Friss Ujság*, 1930. december 19.

⁶⁵ *Sentai Friss Ujság*, 1931. február 1.

⁶⁶ *Sentai Friss Ujság*, 1931. február 13.

⁶⁷ *Sentai Friss Ujság*, 1931. március 8.

⁶⁸ *Sentai Friss Ujság*, 1931. július 19.

⁶⁹ *Sentai Friss Ujság*, 1931. október 14.

A cionista mozgalom differenciálódásáról tanúskodik az a tény, hogy 1934-ben megalakult a cionista nők világszövetségének (WIZO) helybeli egyesülete is. Ügyvezető elnöknek Löwinger Józsefnét, tiszteletbeli elnöknek Gróf Józsefnét, alelnöknek Pollák Miksánét és ifj. Klein Lipótnét választották meg. A titkári teendőket Löwinger Erzsébet látta el, a pénztáros dr. Schwarcz Jakabné lett, míg a kultúrelőadó feladatát Fodor Erzsébetre ruházták.⁷⁰

A zentai cionisták addig kifejtett erőfeszítéseinek egyfajta értékeléseként is értelmezhető egy 1933-ból származó adat: május 26-án ugyanis 12 motorkerékpáros haladt át Zentán; útvonaluk Varsó–Bécs–Budapest–Szeged–Zenta–Belgrád volt, végcéljuk Palesztina, ahonnan hasonló útvonalat követve tértek volna vissza Lengyelországba. Az utasok varsói zsidó származású mérnökök, repülőszők és technikusok voltak, akik – bár forrásunk erről nem szól – feltehetően az *alijjázás* propagálásaként tették meg ezt az utat, s bizonyára nem véletlenül esett választásuk éppen Zentára, mint útjuk egyik állomására.⁷¹

A sorok között olvasva a zentai cionista mozgalom minősítéseként foghatjuk fel Teitelbaum

Joel szatmári (akkor még nagykárolyi) *hászid* rabbi többnapos zentai látogatását is 1932 elején, hiszen tudjuk, hogy a cionizmus egyik legkövetkezetesebb ellenfelének számított. Mivel a Szentföld cionisták által szervezett betelepítése és a zsidó politikai függetlenség újbóli kivívása isteni beavatkozás, illetve megerősítés nélkül (vagyis a messianisztikus forrásokat cáfolva) történt, ezért szemében a cionizmus nagyobb eretnekségnek számított Sabbatáj C'vi mozgalmánál is. Így talán zentai látogatása a cionista hatások ellensúlyozásaként is értelmezhető.⁷²

Végül pedig még egy, szintén értékelésnek számító adatot ismertetnénk, amely 1935-ből származik, s Vig Lajostól ered; eszerint a zentai zsidók többsége cionista.⁷³ Bár ez utóbbi kategorikus megállapítás nyilván túlzó, mégis lehettek annyian, hogy a harmincas években – mint azt a továbbiakban látni fogjuk – több irányzatot is megkülönböztethessünk.

Elsőként az előző korszakból áthozott, egyre erősödő áramlatokkal kell számolnunk, mint amilyen az *Águdát Jisrael* és a *Mizráchi* volt. Konkrét nyomok sajnos nem mutathatók ki, így csupán feltevésekbe bocsátkozhatunk. Abból kell kiindulnunk, hogy az ortodoxia zentai térhódítását követnie kellett a cionizmus ortodoxián belül kialakult variánsainak is.

Az *Águdát Jisrael* a hithű zsidóság világszervezeteként alakult meg, s a hagyományok fennmaradásáért küzdött azon áramlatokkal szemben, amelyek az emancipáció vonalán haladtak, vagyis a nem zsidó kultúrához való alkalmazkodást propagálták.⁷⁴ Bár nem cionista beállítottságú volt, a szervezet mégis folytatott egyfajta visszafogott, mérsékelt Palesztinapolitikát, így mindenképpen számolni kell vele témánk tárgyalásakor. A húszas évek végén vezető szerephez jutott a mozgalomban Silberstein Jesájá váci rabbi, aki zentai születésű volt, s feltehetőleg ennek köszönhetően fordult meg a városban a két háború közötti időszakban is.⁷⁵ Így például részt vett a szefárd rítusú kis zsinagóga avatásán mint a szertartás

⁷⁰ *Szentai Friss Újság*, 1934. október 10.

⁷¹ Tolmácsy Géza: *Tétnyelvés és sport a két háború között. II.* 1978. Zenta. 26. p.

⁷² *Szentai Friss Újság*, 1932. február 19. A rabbi cionizmussal szembeni viszonyulásáról lásd Katz, Jacob: *Izrael és a Messiás. Múlt és Jövő.* Új folyam II. (1991) 2. sz. 14. p.

⁷³ Knežević, 89. p.

⁷⁴ Újvári, 12. p.

⁷⁵ Uo, 788. p.

egyik főszereplője.⁷⁶ S ha már itt járt, minden bizonnyal az *Águdát* szellemét próbálta itt is erősíteni.

Konkrétabb, bár szűk információjú nyomra bukkanunk a *Mizráchi* esetében, amely ki-mondottan a vallásos cionisták szervezete volt. Egy 1935-ből származó újsághír számol be arról, hogy a helyi cionista szervezet *Mizráchi* csoportja gyászistentiszteletet tartott Kook jeruzsálemi főrabbi halála alkalmából. Schweiger Miklós kultúrelőadása és Fekete Károly jeruzsálemi egyetemi hallgató beszámolója egészítette ki a megemlékezést.⁷⁷ Ugyancsak tudjuk, hogy Ehrenfeld Sándor főrabbi, a megboldogult Schweiger Hermann utóda, volt a jugoszláviai *Mizráchi*-mozgalom elnöke. Mint ilyen, 1938 folyamán egy hónapot töltött Palesztinában a zentai *Hevrá kádísá* elnökének, König Gyulának kíséretében.⁷⁸

Schweiger Miklós „kétlakisága” (Szabadkán volt ügyvédi irodája), a *Hásomer Hácáir* feloszlata, majd Fischer Ármin halála (1939) folytán gyengül a cionizmus baloldali, illetve balközép irányzata, s mind nagyobb teret hódít a jobboldal: a revizionizmus.

6.3.2. A revizionisták

Külön tárgyalást érdemelnek – megítélésünk szerint indokoltan – a revizionisták. A gyökök 1923-ra vezethetők vissza, amikor Vladimir/Zeev Zsobotinszkij kezdeményezésével megalakul a *Betár* (vagy *B'rit Trumpeldor*) nevű ifjúsági szervezet.⁷⁹ Zsobotinszkij és követői eredetileg ugyanazokért a célokért szálltak síkra, mint a cionisták általában, azok elérését azonban más, radikálisabb eszközökkel akarták kivívni, s nem csupán a diplomácia fegyvertárával. A tagság jól szervezett, fegyelemhez szoktatott volt, s nemcsak kemény fizikai munkára nevelt, hanem a fegyverforgatást is jól elsajátította. E potenciális telepesek már nemcsak arra voltak alkalmasak, hogy Palesztina földjét megműveljék, hanem hogy telepeiket meg is védjék az arab támadóktól, amire különösen Galileában volt igen nagy szükség.

A *Betár* megalakításával szakadás következett be az addig viszonylag egységes cionista mozgalomban. 1925-ben még a cionista mozgalmon belül jön létre a Revizionista Cionista Szervezet, a két irányzat közötti konfliktusok azonban (mindkét fél kizárólagosságának következtében) olyannyira kiéleződtek, hogy tíz évvel később már külön revizionista szervezet jött létre, természetesen Zsobotinszkij vezetésével (1933). A vita nemcsak az eszközök és módszerek körül folyt, hanem azért is, mert a revizionisták külön alapot hoztak létre (*Keren*

⁷⁶ *Sentai Friss Újság*, 1928. szeptember 7.

⁷⁷ *Szentai Friss Újság*, 1935. szeptember 15. – Abraham Isaac Kook volt a brit mandátum alatti Palesztina első askenázi főrabbi. Fontos szerepet játszott abban, hogy a vallási judaizmus a cionista mozgalom kérlelhetetlen ellenségéből annak egyik fontos elemévé váljon.

⁷⁸ *Jevrejska Tribuna* [azelőtt *Malhut Jisrael*], 5. avgust 1938. 4. p.

⁷⁹ Josef Trumpeldor heroikus alakja alkalmasnak látszott arra, hogy a zsidó ifjúságot a revizionista mozgalom felé vonja, hiszen a zsidó katonát testesítette meg, elosztatva azt a téveszmét, hogy zsidók nem alkalmasak a katonáskodásra. Trumpeldor századosi rangban zsidó önkéntesek élén részt vett a gallipoli csatában is az Antant oldalán; 1920-ban esett el Tel Hájnál (Galilea) egy arab támadás során. A cionizmus militáns szárnyát szervező Zsobotinszkij tehát nem véletlenül nevezte el róla a *Betárt*.

Tel Háj). 1935-től a Jugoszláv Királyság területén is megalakulnak az ún. Új Cionista Szervezetek, annak ellenére, hogy a zsidóságot itt nem érték olyan hátrányos megkülönböztetések, mint Közép- és Kelet-Európa egyes más országaiban, ahol e mozgalom többek között emiatt is külön népszerűségnek örvendett.⁸⁰

A Zágrábban tanuló vajdasági egyetemisták többsége a *Betár*hoz húzott. A zágrábi körhöz tartozott Zentai László is, aki meghatározó szerepet játszik majd nemcsak zentai, hanem országos viszonylatban is.⁸¹

1935. augusztusában Zsobotinszkij nyilvános nagygyűléseket tartott Újvidéken és Zágrábban.⁸² Feltehetően ekkor látogathatott Zentára is, bár más forrás szerint erre már korábban sor került.⁸³

A zentai revizionistákról szóló első biztos adataink egy nagygyűléssel kapcsolatosak: 1935. június 23-án a városban tartózkodott Dohány Gyula, a revizionisták országos szervezetének elnöke. Vele volt Krausz László, a *Keren Tel Háj* országos biztosa, valamint Viktor Štark, a *Betár* vezetője (*náciv*). A kultúrpalotában ez alkalommal megtartott előadást a nagyszámú jelenlevő előtt Zentai László nyitotta meg mint a *Betár* helyi szervezetének (*ken*) egyik kezdeményezője. A gyűlést és az előadást követően szervezőbizottságot választottak, hogy az hozzáfogjon a *Cohár* (revizionista szervezet) és a *Betár* zentai szervezeteinek megalakításához.⁸⁴ Az Új Cionista Szervezet már augusztus végén megalakult; elnöke Freund Sándor, titkára Bergel Ernő lett.⁸⁵ 1936. február 16-án a sikeres kultúrest után az új elnöknek, Brichta Istvánnak a kezdeményezésével megalakult a szervezet női szekciója is (NAWO), melynek elnöke Zentai Béláné lett.⁸⁶

1938. április 24-re *Betár*-találkozót (*pegisá*) hirdettek meg Zentán a hitközség nagytermében. A meghívót a helyi szervezet megbízott parancsnoka (*m'fáked ha-ken*), Roth István írta alá. Műsoron szerepelt: istentisztelet; ülés (beszámoló); verseny a *betár*-kiképzés (*tárgile mistár*) ismereteiből; vita és határozatok elfogadása; zsidó dalok éneklése; kóser ebéd.⁸⁷ A kóser étkeztetés hangsúlyozása arra utal, hogy a vallásos tradíciók tiszteletben tartásának is nagy fontosságot tulajdonítottak. Ugyanakkor meglehet, hogy ez azokat a véleményeket látsszik alátámasztani, amelyek szerint a *Betár* kezdetben elsősorban asszimiláns fiatalokat gyűjtött soraiba, idővel azonban vallásos fiatalok is egyre tömegesebben jelentkeztek, így az ő igényekkel is számolni kellett.⁸⁸

1938 októberének végén a zentai Új Cionista Szervezet megtartotta évi közgyűlését, amelyen új vezetőséget választottak. Elnök Zentai László, *Keren Tel Háj*-biztos Roth Sándor, a

⁸⁰ Ennek azonban érdekes ellenpéldája Magyarország, ahol a cionizmus semmilyen formában nem tudott igazán gyökeret eresztetni.

⁸¹ Ofner Ferenc közlése.

⁸² *Jevrejska omladinska društva...* 40. p.

⁸³ Víg László (1917. Zenta) közlése. Szerinte Freund Sándor 1931 előtt hozta el Zsobotinszkij Zentára.

⁸⁴ *Malchut Jisrael*, 28. júna 1935. 2. p.

⁸⁵ *Szentai Friss Újság*, 1935. augusztus 18.

⁸⁶ *Malchut Jisrael*, 21. februara 1936. 6. p.

⁸⁷ *Jevrejska Tribuna*, 15. aprila 1938. 10. p.

⁸⁸ Ofner Ferenc közlése.

Betár parancsnoka Roth István lett.⁸⁹ Év végén a hitközség évi 2000 dinár szubvenciót hagyott jóvá a *Keren Tel Háj* javára.⁹⁰

6.3.3. A baloldal

Amellett, hogy a cionisták helyi szervezete mérsékelt irányzatot vett fel, a mellette megalakult ifjúsági szervezetek inkább bal felé orientálódtak. Zentán két ilyen beállítottságú egyesülésről van tudomásunk; az egyik a *Hásomer Hácáir*, a másik pedig a *T'helet Láván*.

Bár a *Hásomer Hácáir* zentai szervezetének működéséről csak közvetett adatunk van, ennek ellenére feltételezzük, hogy itt is többé-kevésbé sikerrel működött.⁹¹ A *somerek* szerveződése a cserkészekéhez hasonló volt, de nagy hangsúlyt fektettek a zsidó hagyományok ápolására, a modern héber nyelv (*ivrit*) elsajátítására, valamint a fiatalok *alijjára* való felkészítésére is. Az e célból kialakított birtokokon való foglalkozások (*hahsarák*) alkalmával mezőgazdasági munkákat, különféle ipart tanultak abból kiindulva, hogy a Palesztinában letelepülő zsidó közösségeknek mindenekelőtt termelőkre van szükségük, s csak másodsorban értelmiségiekre. Ez a megközelítés megkönnyítette a marxista eszmék befogadását, s ennek nyomán kommunisztikus közösségek (*kibucok*) megálmodását és a valóságba való átültetését. A jugoszláviai zsidó kivándorlók 1935-ben alapították meg Haifától nem messze a *Sa'ar ha'amakim* nevű – mind a mai napig fennálló – *kibucot*.⁹² Itt telepedett le Günz bádogos fia, Gerő Imre is 1935 körül, tehát az alapítók egyike lehetett.⁹³

A zentai szervezetet (*ken*) Fein Cion és Gerő Imre vezette. Fein 1941 előtt szintén alijjázott. A *Betárral* való kapcsolat igen rossz volt, „nem bírták egymást”.⁹⁴ Feltehetően az 1941-ben kommunistákként kivégzett Lőwy testvérek is eredetileg *somerek* voltak, s a szervezet feloszlásakor csatlakoztak a kommunista mozgalomhoz.⁹⁵

A *Hásomer Hácáir* betiltása után Zentán is megalakul a *T'helet Láván*, s a *somerek* egy része ide tagosodik át.⁹⁶ Néhányan valószínűleg ifjúkommunistákká váltak, bár ennek nem

⁸⁹ *Jevrejska Tribuna*, 28. oktobra 1938. 4. p. Zentai Lászlóról még tudni kell, hogy valószínűleg ő írt egy *Betár*-kiképzésről szóló kézikönyvet. Lásd Jabotinsky Institute – Jugoszláviai Betár-gyűjtemény. 27 B/2: *Targile Mištar*. I deo. Sakupio Eli Zentai. S. l., s. a., Necivut Betar beJugoslavija [gévelt kéziratként, sapirografált].

⁹⁰ *Jevrejska Tribuna*, 23. decembra 1938. 7. p.

⁹¹ Pavle Šosberger (1998. 64. p.) szerint Zentán is működött a harmincas évek folyamán egészen 1937-ig, amikor az újvidékit kivéve az összes vajdasági alapszervezet működését betiltották. (Más adat szerint ez már 1934 folyamán megtörtént. Vö. Jelić, Dušan: Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada. *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, 1987. br. 5. 112. p.) Nincs kizárva, hogy akárcsak máshol, tagságát itt is a *T'helet Láván* olvasztja be. A szervezet létét néhány adatközlő is igazolta, pl. William Lea (1921. Zenta), Münz Lajos (1922. Zenta), Rajić Vera (1921. Zenta), Víg László, Ungár Benjámin (1926. Szabadka).

⁹² Gilbert, Martin: Izrael története. S. l., S. a. 78. p.

⁹³ Münz Lajos közlése.

⁹⁴ Rajić Vera közlése.

⁹⁵ Adler Gizella (1925 Zenta) közlése szerint mindketten *alijjáz*tak, de visszajöttek a palesztinai zavargások miatt.

⁹⁶ Ungár Benjámin közlése. Ofner Ferenc szerint ez egyébként általános jelenségnek számított Jugoszláviában.

79. Az 1938. április 24-én megtartott *Betar*-találkozó résztvevői

**A CIONISTA-REVIZIONISTA ORGANIZACIO ÉS A
BERIT TRUMPENDOR SENTAI SZERVEZETE**

tisztelettel meghívja Önt b. családjával a Jugosláv Betar Sentán tartandó város-
közi összejövetelének ünnepélyére, melynek programja a következő:

VASÁRNAP ÁPRIL. 24-ÉN a városközi összejövetel ünnepélyes megnyitása
dél előtt 9 óra 30 perckor hálaadó Istentisztelettel.

10 ÓRAKOR — **A BETAR PLENÁRIS ÜLÉSE**
a zsidóság és szervezetünk problémáinak
megtárgyalásával.

DÉLUTÁN 3 ÓRAKOR — Általános vita a BETAR és az NCO tagok részvételével,

ESTE 8.30 ÓRAKOR — A novisádi Revizionista Szervezet kiváló tagjainak
Dr. Mandl Ottó és Dir. László Lajos urak
ünnepi beszéde a „Zsidóság jelene és jövője” címmel
a kultur teremben.

BELÉPTI DIJ NINCS.

KIRALY SENTA,

80. A revizionisták egyik rendezvényének meghívója

találtuk konkrét nyomait – a Lőwy testvéreket leszámítva. Az új szervezet mérsékelten baloldali beállítottságú volt. A zentaiak működéséről csupán egy meghívót tudunk felmutatni 1940 decemberéből, amely *hánukka*-ünnepségre invitál.⁹⁷

Nem tudni pontosan, hogy a helybeli zsidóság egy része mikor kezdett el rokonszenvezni a kommunista eszmékkel, s hogy mikor és kik léptek be először a Kommunista Pártba (KPJ) vagy a Kommunista Ifjúság Szövetségébe (SKOJ).⁹⁸ Első megbízható adataink Gerő Istvánék szervezkedésével kapcsolatosak.⁹⁹ Gerő családja, úgy tűnik, tipikusan asszimilánsnak volt mondható. Szülei 1920-ban költöztek Zentára. 1933-ban Cetinjébe kerül, ahol fogorvosi magánrendelőt nyit. Már itt kapcsolatba kerül a kommunista mozgalommal, de párttagként bizonyosan csak 1940-től szerepel. Esete azért is tipikus, mert ugyanabban a családban megjelenik a másik ideológiai vonal is; öccse, Imre/Salamon ugyanis a cionista mozgalom erejében bízott, és – mint az előzőekben láttuk – tevékeny szerepet vállalt a *somerek* szervezésében. Gerő Imre visszaemlékezéseiből nem tűnik ki, hogy emiatt komolyan konfrontálódtak volna; viszont gyakran vitatkoztak a helyes útról. Míg Gerő István úgy vélte, hogy a kommunizmus megoldja majd a zsidóság problémáit is, addig öccse a szocialista beállítottságú, baloldali cionizmust részesítette előnyben, amely nem univerzális, hanem egyedi, „testre szabott” megoldást kínált fel a zsidóságnak.¹⁰⁰

1941 tavaszán, miután a magyar csapatok megszállták a Délvidéket, Gerő többek között Spiró Mátyást is beszervezte, és azzal a feladattal bízott meg, hogy további embereket (első-sorban értelmiségieket) nyerjen meg az ügynek. Így került sor Müller István, Bienenfeld Aladár, valamint a Lőwy testvérek (Dénes és Károly) beszervezésére is.¹⁰¹ A különböző visszaemlékezések, valamint a rögtönítélő bíróság döntése sem állítja azonban egyértelműen, hogy Gerőn és Spirón kívül a többiek is párttagok lettek volna, csupán az ellenállás tagjaiként emlegetik őket.¹⁰²

⁹⁷ ZVM Történeti gyűjtemény. Meghívók.

⁹⁸ Az első mindenképpen dr. Beer Imre lenne, aki már 1924-ben párttag lett. Ő viszont nem igazán számít zentainak (bár utcát neveztek el róla), csupán zentai születésű. Ennek ellenére úgy véljük, őt is e helyen kell felemlíteni. (Lásd Marko Perić: *Jevreji iz Jugoslavije – španski borci. Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, 1975. br. 3. 20–21. p.)

⁹⁹ Gerő István életútjáról részletesen lásd Katona Pál: *Meggyőződésből tettem...* Zenta, 1972.

¹⁰⁰ Katona, 10. és 65. p.

¹⁰¹ Katona, 35–38. p.

¹⁰² Lásd például Dobos János: *Senčanski komunisti*. Senta, 1969.

HISTADRUT NOAR COFI HALUCI THELET LAVAN B'JUGOSLAVIJA

GDUD SENTA

MEGHIVÓ.

A Thelet-Lavan Ifjúsági organizáció ezennel meghívja Önt és nb. családját a tradicionális

HANUKA ÜNNEPÉLYÉRE

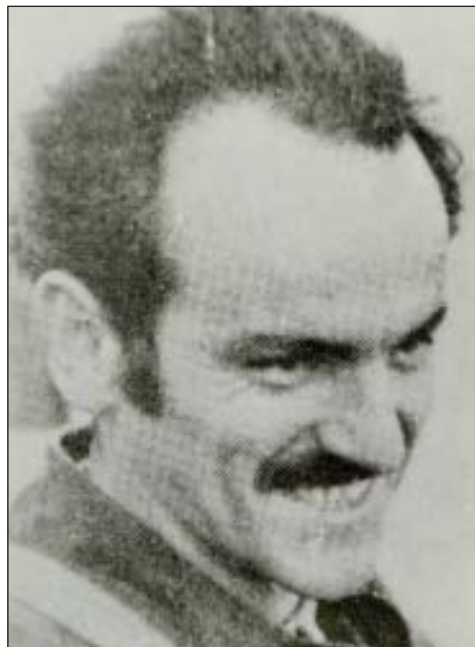
mely folyó hó 28-án szombaton a kulturteremben lesz megtartva. Minden zsidónak kötelessége eljönni ezen ünnepélyre. Cioni šalommal

a RENDEZŐSÉG.

81. Meghívó a *T'helet Láván* rendezvényére

82-83. A Lówy testvérek: Károly és Dénes

**84. Dr. Beer Imre, a spanyol polgárháború
részvevője, a sztálini tisztogatások egyik
áldozata**

**85. Dr. Gerő István, a kommunista
mozgalom zentai vezéregyénisége**

86. Müller István

87. Spiró Mátyás